

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCANDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ
KLASTERLƏRİNƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Abdullayev Elməddin Əlizamin oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“ _____ ” _____ **20__-ci il**

“AZƏRBAYCANDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ
KLASTERLƏRİNƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma: Vergi və Vergiqoyma

Qrup: 616

Magistrant:
Abdullayev Elməddin Əlizamin oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d. Atakişiyev Ruslan Bəhyəddin oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbliyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən, Abdullayev Elməddin Əlizamin oğlu and içirəm ki, “Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq klasterlərinə vergi güzəştlərinin tətbiqi məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“AZƏRBAYCANDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ KLASTERLƏRİNƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında uğurlu dövlət siyasəti nəticəsində davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, işgüzar mühitin formalaşması istiqamətində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu nailiyyətlərin nəticəsi özünü sahibkarlığın davamlı inkişafında təcəssüm etmişdir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi KOB klasterlərinə edilən vergi güzəştlərinin inkişaf meyarlarının elmi-nəzəri əsaslarını müəyyənləşdirmək, klasterlər üçün effektiv vergi güzəştlərinin formalaşdırılması, müasir şəraitdə KOB klasterlərində yarana biləcək problemlərin həll edilməsinin əsas xüsusiyyətlərini və elm, praktik nəticələrini müəyyənləşdirməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatın metodologiyasını dialektik məntiq, sistemli və kompleks yanaşmaları təşkil edir. Dissertasiya işində təhlil və sintez, SWOT analiz, qruplaşdırma və müqayisə metodlarından da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını KOB klasterlərə güzəştlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin Kollegiyasının qərarları, prezidentin fərmanları, dövlət proqramları, hüquqi-normativ sənədlər, KOB klaster haqqında həm yerli, həm xarici olmaqla, aparıcı nümayəndələrin kitabları əhatə edir.

Tədqiqatın məhdudyyətləri: Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin məlumatlarında KOB klaster müəssisələri üzrə vergi güzəştlərinin keyfiyyət göstəricilərinin olmaması tədqiqat işində müəyyən məhdudyyətlər formalaşdırır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir: Azərbaycanda KOB klasterlərin hazırkı vəziyyəti araşdırılmış və ümumiləşdirilmişdir. Nəticə olaraq respublikamızda KOB klasterlərin inkişafındakı ümumi meylləri əks etdirən göstəricilərin təhlili əsasında KOB klasterlərdə vergi güzəştlərinin inkişafının aktual istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Tədqiqat nəticəsində KOB klasterlərə edilən güzəştlərin müasir problemləri, vergi güzəştlərinin səmərəliyini inkişaf etdirmək yolları araşdırıldı və vergi güzəştlərində üzləşilən problemlərin həlli istiqamətləri ilə bağlı təkliflər verildi.

Açar sözlər: KOB klaster, vergi güzəştləri, sahibkarlıq

“ISSUES OF TAX INCENTIVES FOR SMALL AND MIDDLE ENTREPRENEURSHIP CLUSTERS IN AZERBAIJAN”

SUMMARY

The actuality of the subject: As a result of the successful state policy in the economy of the AR, great achievements have been made in ensuring sustainable economic growth, raising the living standards of the population, forming a business environment.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the study is to determine the scientific and theoretical basis of the criteria for the development of tax incentives for SME clusters, the formation of effective tax incentives for clusters in modern conditions

Used research methods: The methodology of the research consists of dialectical logic, systematic and complex approaches, analysis and synthesis, SWOT analysis, grouping and comparison methods in dissertation.

The information base of the research: The research database includes decisions of the Board of the Ministry of Taxes of the Republic of Azerbaijan on concessions to SME clusters.

Restrictions of research: According to the Agency for Small and Medium Business Development of AR, the lack of quality indicators of tax benefits for SME cluster enterprises creates certain limitations in the research.

The novelty and practical results of investigation : The current state of SME clusters in Azerbaijan has been studied and summarized. Analysis of indicators reflecting the general trends in the development of SME clusters in the country.

Scientific-practical significance of results: The current problems of SME clusters, ways to improve the effectiveness of tax incentives were studied and suggestions were made on how to solve the problems faced by tax incentives

Keywords: SME cluster, tax breaks, entrepreneurship.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR:

AB – Avropa Birliyi

GDP - Gross Domestic Product

GIU - Global Labour University

İKT - İnformasiya-Kommunikasiya Texnologiyaları

ITTIS - International Technology Transfer and Innovation Studies

INSAE -Constanta Ovidius Universitetinin Nanotexnologiya və Alternativ Enerji Resursları İnstitutu

KOB- Kiçik və Orta Biznes

KOBİA- Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi

NAFTA - North American Free Trade Agreement

PANAC - Pannon Automotive Cluster

SOCAR - State Oil Company of Azerbaijan Republic

SWOT - Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. SAHİBKARLIQDA KLASTERLƏŞMƏNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI.....	12
1.1. Sahibkarlıqda kiçik və orta biznes (KOB) klasterlərinin rolu və yeri.....	12
1.2. Azərbaycan şəraitində kiçik və orta sahibkarlıq klasterlərinin formalaşması istiqamətləri və dövlət tənzimlənməsi	25
II FƏSİL. KİÇİK VƏ ORTA BİZNES KLASTERLƏRİNDƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİ TƏCRÜBƏSİ.....	35
2.1. Azərbaycanda Kiçik və orta Biznes klasterlərinin Vergi tənzimlənməsi metodları	35
2.2. Dünya təcrübəsində Kiçik və orta biznes klasterlərinə vergi güzəştlərinin tətbiqi mexanizmləri	42
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ KLASTERLƏRİNƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİNİN SƏMƏRƏLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI.....	56
3.1. KOB klasterlərinin Vergi tənzimlənməsinin başlıca problemləri	56
3.2. Azərbaycanda kiçik və orta biznes klasterlərinə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin artırılması yolları.....	63
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	77
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	79
Cədvəllərin siyahısı.....	83
Şəkillərin siyahısı.....	83
Qrafiklərin siyahısı.....	83
Sxemlərin siyahısı.....	84

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında uğurlu dövlət siyasəti nəticəsində davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, işgüzar mühitin formalaşması istiqamətində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bu nailiyyətlərin nəticəsi özünü sahibkarlığın davamlı inkişafında təcəssüm etmişdir. Sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli institusional və iqtisadi mühitin formalaşması yalnızca qeyri-neft sektorunun genişləndirilməsi və yeni iş yerlərinin açılması ilə deyil eyni zamanda iqtisadiyyatın mobilliyini və dinamikliyini təmin etmək üçün əlverişli şərait yaradır. Müasir qloballaşan dünya iqtisadiyyatında transmilli korporasiyaların və beynəlxalq şirkətlərin artan rolu kontekstində sahibkarlığın inkişafı milli iqtisadiyyatın qorunmasında və təhlükəsizliyinin təmin olunmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Kiçik və orta biznesin inkişafı üçün institusional və qanunvericilik mühitinin yaxşılaşdırılması, müvafiq vergi siyasətinin tətbiqi, biznesin stimullaşdırılması üçün müəyyən dövlət əhəmiyyətli tədbirlər görülmüşdür. Bu tədbirlərə ən bariz nümunə Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyidir.

KOB-lərə dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, güzəştli kreditlərin verilməsi, bank sektorunun inkişafı və maliyyə-kredit münasibətləri Azərbaycanda biznesin genişlənməsinə təkan verir.

KOBİA Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 dekabr 2017-ci il tarixli Fərmanı ilə ölkədə investisiya və işgüzar mühitin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi və səmərəli koordinasiyanın tətbiqi, kiçik və orta sahibkarlığın dövlət iqtisadiyyatında rolunun və rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədi ilə yaradılıb. KOB-lərin uyğunlaşdırılması, maliyyə mənbələrinə çıxışın genişləndirilməsi, institusional dəstək mexanizmlərinin formalaşdırılması, sahibkarlığın hüquqi təminatının gücləndirilməsi əsas prinsiplərdir.

Klasterlər eyni zamanda kiçik və orta müəssisələr arasında həm rəqabəti, həm də əməkdaşlığı təmin edən bir modeldir. Bir qrup daxilində oxşar sahədə fəaliyyət göstərən sahibkarlar həm rəqabət aparır, həm də eyni qrupda birlikdə hərəkət edirlər. Belə bir sistem daxilində fəaliyyət göstərmək kiçik və orta sahibkarlara rəqabət üstünlüyü verir. Nəticədə bu sistemin tətbiqi müəssisələrin xərclərini azaldır, marketinq imkanlarını genişləndirir, məhsuldarlığı artırır, ixracatı artırır, tədqiqat və inkişaf imkanlarını gücləndirir. Bu yeni məhsulların buraxılmasına, yeni şirkətlərin yaranmasına, məşğulluğun artmasına, regional inkişafa və infrastruktur xidmətlərinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxarır.

Klasterlərin formalaşması ölkədə yeni sənaye iş yerlərinin yaradılması, qeyri-neft sektorunda sənaye istehsalının genişləndirilməsi, sənaye ilə əlaqəli xidmətlərin inkişafı, kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, sənaye infrastrukturunun yaxşılaşdırılması və sosial-iqtisadi inkişaf baxımından vacibdir . Regionların daxili potensialı və təcrübəsi nəzərə alınmaqla, hər bir bölgə üçün xüsusi qruplar yaratmaq, daxili və xarici bazarlarda yeni məhsul və xidmətləri ən yaxşı şəkildə təqdim etmək və bununla da istehsal və ixracın artırılması KOB-lərin inkişafı üçün vacib addımlardır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. İqtisadiyyata məlum olduğu kimi vergilərin KOB klasterləri üçün mahiyyəti çox böyükdür və vergi güzəştlərinin bir çox aspektləri müxtəlif ölkələrin tanınmış iqtisadçıları tərəfindən tədqiq edilmişdir. KOB klasterləri üçün Vergi güzəştləri və mövcud problemlərin müxtəlif aspektləri nəzəri olaraq ətraflı öyrənilmişdir.

Azərbaycanlı alimlər A.F.Musayev, M.M.Sadıqov, A.Hüseynov, D.A.Bağirov, Ə.Ə.Ələkbərov, M.X.Həsənli , A.M.Kərimov, B.X.Xankişiyev, Y.A.Kəlbiyev, T.N.Paşayev, V.Z.Zeynalov, V.Niftullayev , E.Süleymanovun elmi tədqiqatlarında sahibkarlıq və vergi sisteminin əlverişli mühitdə formalaşmasına dair elmi və praktiki nəticələr əldə edilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Bu dissertasiya işində araşdırma obyektı KOB klasterlərin vergi güzəştlərinin yoxlanılmasıdır. Tədqiqatın mövzusu KOB klasterlərin fəaliyyəti, onun müasir vəziyyəti, vergi güzəştlərinin problemləri, inkişafının aktual istiqamətləri və perspektivləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi KOB klasterlərinə edilən vergi güzəştlərinin inkişaf meyarlarının elmi-nəzəri əsaslarını müəyyənləşdirmək, klasterlər üçün effektiv vergi güzəştlərinin formalaşdırılması, müasir şəraitdə KOB klasterlərində yarana biləcək problemlərin həll edilməsinin əsas xüsusiyyətlərini və elmi və praktik nəticələrini müəyyənləşdirməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələrin həll edilməsi planlaşdırılır:

- Sahibkarlığın stimullaşdırılmasında vergi mexanizmindən istifadə üçün prioritet sahələrin müəyyənləşdirilməsi;
- Dövlətin müasir vergi siyasətinin elmi əsasları və qiymətləndirilməsi
- KOB klasterlərinin əhəmiyyətlik dərəcə meyarlarının müəyyən edilməsi
- KOB klasterlərinə edilən vergi güzəştlərinin nəzərdən keçirilməsi

Tədqiqat metodları. Tədqiqatda həm analiz, həm də müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Bu metodlardan istifadənin əsas səbəbi KOB klasterləri üçün edilən güzəştlərin nəticələrinin dolğun göstərilməsidir. Tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil metodu və SWOT analizi metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqatın daha dərinəndən araşdırılması zamanı KOB klasterləri üçün daha dəqiq nəticələri əldə etmək məqsədi ilə müqayisəli metod yalnızca ölkə daxili deyil, eyni zamanda digər ölkələrlə qarşılaşdırılaraq müxtəlif faydalı və gələcək inkişaf üçün yüksək nəticələr əldə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını KOB klasterlərə güzəştlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin Kollegiyasının qərarları, prezidentin fərmanları, dövlət proqramları, hüquqi-normativ sənədlər, KOB klaster haqqında həm yerli , həm xarici olmaqla ,aparıcı nümayəndələrin kitabları əhatə edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin məlumatlarında KOB klaster müəssisələri üzrə vergi güzəştlərinin keyfiyyət göstəricilərinin olmaması tədqiqat işində müəyyən məhdudiyyətlər formalaşdırır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyinə aşağıdakılar daxildir:

- KOB klasterlərinin Azərbaycan İqtisadiyyatında yeri və rolu;
- Strateji daxil olmaqla KOB klasterlərində planlaşdırmanın necə həyata keçiriləcəyi öyrənilmişdir;
- Ölkəmizdə KOB klasterlərin fəaliyyətlərinin SWOT analizi aparılmış, zəif və güclü tərəflər müəyyən edilmişdir;
- İnkişaf strategiyaları üçün təkliflər verildi;

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat aşağıdakı məsələlərin həllində elmi-praktiki əhəmiyyətə malikdir:

- KOB klasterlərin müasir problemlərinin müəyyənləşdirilməsi ;
- KOB klasterlərə edilən güzəştlərin inkişaf etdirmək yollarını müəyyənləşdirilməsi;
- KOB klasterlərə dəstək prosesinin avtomatlaşdırılması.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi üç fəsildən ibarətdir. İlk fəsil, klasterləşdirmə konsepsiyasının əsaslarını araşdırır. İkinci fəsildə KOB klasterlərə edilən vergi güzəştlərinin mövcud inkişafından bəhs olunur. Üçüncü fəsil KOB klasterlərinə vergi güzəştlərinin tətbiqinin səmərəliliyinin artırılması yolları metodoloji tövsiyələrlə həsr edilmişdir.

I FƏSİL. SAHİBKARLIQDA KLASTERLƏŞMƏNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1. Sahibkarlıqda kiçik və orta biznes (KOB) klasterlərinin rolu və yeri

İyirmi birinci əsr qlobal bazarın əsridir, çünki məhsullar, xidmətlər və işçi qüvvəsi dünyanın hər yerində dəyişdirilə və bütün bazar iştirakçıları tərəfindən istifadə edilə bilər. Bununla birlikdə, bəzi ölkələr daha yaxşı infrastruktur, sabit siyasi və iqtisadi sistemlər və müasir texnologiyaların hazır olması sayəsində digərlərindən daha sərfəli bir vəziyyətdədirlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələr, xüsusilə mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyatlardan çıxanlar, müasir dünya iqtisadiyyatında bu ilk dünya ölkələrinin məhsulları, xidmətləri və işçi qüvvəsi ilə kifayət qədər rəqabət edə bilmirlər. Eynilə, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr qlobal bazarda rəqabət qabiliyyətlərini və məhsuldarlığını qorumalıdırlar. Beləliklə, KOB klasterləri inkişaf etməkdə olan ölkələrin sənayelərinin, məhsullarının, xidmətlərinin və əməyinin rəqabət qabiliyyətini və çiçəklənməsini artırmaq vasitəsi olaraq konsepsiya edilmişdir. Lakin KOB klasterləri eyni zamanda müasir qlobal iqtisadiyyatdakı bütün iştirakçıların bir-biri ilə rəqabət edə biləcəyi, əməkdaşlıq edəcəyi və inkişaf edə biləcəyi bir yoldur.

KOB klasteri səmərəliliyi, məhsuldarlığı, texnoloji inkişafı, rəqabət qabiliyyətini və miqyaslı iqtisadiyyatları birlikdə artırmaq üçün eyni coğrafi məkanda bir yerə toplanmış, birləşdirilmiş əlaqəli müəssisələr, təchizatçılar, istehsalçılar, tədqiqatçılar və eyni sahədəki digər müvafiq müəssisələr şəbəkəsidir.

Kiçik müəssisələr və orta müəssisələr biznes klasterində iştirak etdikdə, tədqiqat və inkişaf, təcrübə və bacarıqlı işçi qüvvəsindən, ümumiyyətlə daha böyük şirkətlər üçün qorunan texnologiya və məlumatlardan faydalar əldə edə bilirlər. Digər tərəfdən daha böyük şirkətlər davamlı rəqabət və davamlı inkişaf üçün vacib olan sənaye və qurumlar arasındakı əlaqələrə və tamamlayıcılıqlara giriş əldə edə bilirlər. Bundan əlavə, KOB klasterləri daxilindəki bu əlaqələr bütün iqtisadi iştirakçıların böhran dövründə iqtisadi, rəqabətçi və inkişaf maneələrini aşma qabiliyyətini artırır.

Klaster firmalar və təşkilatlar özəl və dövlət sektoru təşkilatları arasında bir-birinə bağlı sistemlərdir. Bir klaster ümumiyyətlə müəyyən bir sahədəki şirkətlərdən, təchizatçılardan, xidmət təminatçılarından, test və keyfiyyətə nəzarət qurumlarından, təhsil müəssisələrindən, peşə təhsili məktəblərindən və ticari şirkətləri (distribütorları) kimi əlaqəli təşkilatlardan ibarətdir.

İqtisadiyyatımızda məhsuldarlıq rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərir. Məhsuldarlıq firmaların müəyyən bir sahədəki rəqabət qabiliyyətini ölçür. Sənaye şirkətləri inkişaf etmiş bir texnologiya, yüksək texnoloji istehsal üsullarından istifadə etsələr, bənzərsiz məhsul və xidmətlər təklif etsələr yüksək məhsuldarlıq ədədə bilərlər. Klasterlər sahələrində fəaliyyət göstərən şirkətlərin rəqabət qabiliyyətini artıraraq rəqabətə təsir göstərir. Dissertasiya işində ayrıca klaster siyasətinə dəstək təşəbbüslərinin dizaynı və planlaşdırılmasını, eləcə də bölgələrin pilot layihələrini hazırlanmasını müzakirə edilir.

KOB klasterlər bazarların qloballaşmasından çox təsir göstərir. Beynəlmilləşmə səbəbindən bütün firmalar qlobal fəaliyyət göstərməyə və düşünməyə məcburdurlar. Ticarətin liberallaşdırılması, artan qloballaşma, daxili bazar, e-ticarətin üstünlüyü və digər institusional dəyişikliklər yolu ilə dünya iqtisadiyyatındakı dəyişikliklər KOB-lərin davranış modelini tədricən dəyişdirdi. Fikrimcə növbəti minillik üçün KOB sektorunun şüarı "Qlobal düşün - Yerli hərəkət et" dir. Hazırda əksər KOB-lər yerli bir mühitdə fəaliyyət göstərir. İstehlakçıları qonşularıdır və kəndlərinin, şəhərlərinin, rayonlarının və ya bölgələrinin yaxınlığında fəaliyyət göstərirlər. Bu, onların gücü və zəifliyidir. Bu uzunmüddətli perspektivdə davamlı deyil və KOB-lər qloballaşmanın təsirini, xarici amillərini nəzərə almalıdırlar. Bundan əlavə, ölkələrinin beynəlmilləşmə dərəcəsinə diqqət yetirməli və rəqabətli bazar oyunçularının problemlərinə, ekoloji narahatlıqlara, davamlı iqtisadi böyüməyə, beynəlxalq standartlara və informasiya texnologiyalarına uyğunlaşmalıdırlar. Qlobal bazarın bu qədər sürətlə dəyişməsi ilə rəqabətdən bir addım qabaqda olmaq və rəqabət üstünlüyü qazanmaq üçün hər zaman ehtiyac var. Bu, dünyada yeni rəqabət və rəqabətlik paradigmlərini yaratdı. İndi şirkətlər rəqabət qabiliyyətlərini gücləndirmək üçün strategiya və mənbələrdən

istifadə edirlər. Beynəlxalq bir işgüzar jurnal olan Competitiveness Review iş dünyasında iştirak edən hər kəs üçün rəqabət qabiliyyətinə dair lider bir qaynaq olduğunu sübut etdi. Beynəlmilləşmə səbəbindən KOB-lər artıq ixrac və idxal fəaliyyətlərinə diqqət yetirə bilməzlər. Artıq subpodrat müqavilələri ilə yanaşı, birgə iş fəaliyyətlərində də iştirak etməlidirlər. KOB-lər yeni fürsətlərdən istifadə etmək üçün sərhədyanı ortaqlıqlar və xarici investisiyalar da edə bilirlər.

Dövlətlər sahibkarlığın və KOB sektorunun milli KOB siyasətləri və dəstək proqramlarında əhəmiyyətini qəbul etsələr də, KOBİ-lər hələ də bir çox problemlə üzləşirlər. Bu problemlərdən bəziləri xırda müəssisələrin təbiətinə xasdır və köklüdür. Digərləri daim dəyişən ticarət, iqtisadi və siyasi mühitin birbaşa nəticəsidir.

KOB-lər sahibkarlıq, idarəetmə və marketinq bacarıqlarının çatışmazlığı ilə üzləşirlər. Əksər müəssisə sahibləri və startap sahibləri təklif etdikləri məhsul və xidmətlər üzrə mütəxəssis olsalar da, daha geniş idarəetmə bacarıqlarının olmaması çox vaxt uzunmüddətli uğurlarına mane olur. Strateji planlaşdırma yerinə marketinq, müştəri tapmaq, "bir gecədə zəngin olmaq" planları, səbr, yenilikçi idarəetmə, keyfiyyət və keyfiyyət sistemlərinə dair biliklər, xarici dil bilikləri, pul vəsaitlərinin hərəkətinin idarəetməsi və informasiya texnologiyaları kritik elementlərdir. Rəhbərlik beynəlxalq bazar mühitində bazar iqtisadiyyatının çətinliklərini aradan qaldırmalı olduğunu anlamalıdır. Keçid iqtisadiyyatında olan bir çox KOB-lər bürokratiyadan əziyyət çəkirlər. Yaşamaq və inkişaf etmək üçün lazımsız tənzimləyici yüklərdən azad olmalıdırlar. Bundan əlavə, bir şirkətin yaradılması, lisenziyalaşdırma, vergitutma, mərkəzi və yerli hökumət məmurlarının nəzarəti ilə bağlı məhdudiyətlərlə qarşılaşırlar. Bu məsələlər Avropa İttifaqı və digər ölkələr üçün əsas əhəmiyyət kəsb edir.

Məlumat çatışmazlığı və məlumat əldə etmək KOB-lərin inkişafını əngəlləyən başqa bir amildir. Bilik və innovasiya icmaları tərəfindən təklif olunan iş məlumatları və məsləhət xidmətlərinin əksəriyyəti Avropa Komissiyası nümunəsinə əsaslanır. Bu mərkəzlər inkişaf etmiş bazar iqtisadi infrastrukturunu olan KOB-lərə məlumat verir. Kiçik müəssisələr, kiçik sahibkarlığın yaradılması, qanun və

qaydalar, vergi, gömrük qaydaları, biznes məsləhət xidmətləri, təlim imkanları, maliyyə mənbələri, yerli və mərkəzi tenderlər və s. haqqında müxtəlif məlumatlara ehtiyac var. Əksər hallarda sahibkarlar bu cür məlumatları yalnız müntəzəm formada əldə edə bilirlər və bu cür məlumatlar əldə etmək çətin və bahalıdır.

Maliyyə vasitəçiləri hələ də KOB-lərin yüksək kredit risklərini təmsil etdiyini hiss edirlər. Nəticədə, KOB-lər bəzən tələb olunan kredit məbləğindən daha yüksək bir dəyər təmin etməlidirlər. Nəticədə KOB-lər ümum böyük müəssisələrə nisbətən daha yüksək faizlər ödəyirlər. Bəzi ölkələrdə keçid iqtisadiyyatlarının bazar iqtisadiyyatına yönəlməsindən on il keçməsinə baxmayaraq, bu ölkələrin çoxunun hələ başlanğıc kapitalı və kredit zəmanəti qurumları yoxdur.

Qeyri-adekvat standartlaşdırma, qeyri-kafi sınaq imkanları, yetərinə milli sertifikatlaşdırma, keyfiyyətli məsləhət infrastrukturunun olmaması bu şirkətlərin beynəlxalq bazara çıxmasına mane olur. Standartlar aşağı salınmalıdır ki, KOB-lər beynəlxalq bazara çıxmaq üçün maneəni aşsın. KOB-lərin global bazara çıxmasının yeganə yolu bu ola bilər. Dövlətlər əlverişli ticarət və ictimai-siyasi mühitin yaradılmasında fəal rol oynamalıdır. Dövlətlər eyni zamanda keyfiyyətli mal və xidmətlərin təmin edilməsinin vacibliyi barədə məlumatlılığı artırmaq üçün milli keyfiyyət mükafatı proqramları yaratmalıdırlar. Bunu etməklə ölkələr KOB-lərin rəqabət qabiliyyətini artırabilir.

Klaster əsaslı yanaşma iqtisadiyyatın təşkili və bölünməsinin yeni bir yoludur. KOB klasterlərin çoxluğunun həqiqi və kifayət qədər tərfi yoxdur. İki məşhur klaster nümunəsi, ABŞ-ın yüksək texnologiyalı elektronika və toxuculuqları, ayaqqabıları, dəzgahları və Silikon Vadisidir. Digər nümunə isə yüngül sənaye sahələrində ixtisaslaşmış İtaliyanın Emilia-Romagna bölgəsidir. Hər iki qrup təbiətinə, istiqamətinə, bazarlarına və üzvlərinə görə fərqlənir. Ümumiyyətlə, bir KOB klaster şirkət, təchizatçı, xidmət təminatçısı, test və keyfiyyətə nəzarət qurumları, təhsil müəssisələri, peşə təhsili məktəblər, xarici təsirlər və tamamlayıcılıqlar ilə əlaqəli müəyyən bir sahədəki ticarət şirkətləri (distribütör) birliklər kimi əlaqəli qurumlar qrupundan ibarətdir. Bir klaster ümumiyyətlə maliyyə institutlarını və müxtəlif dövlət qurumlarını əhatə edir.

Klaster nəzəriyyəsi və klaster praktikasını ilə aparılan müzakirələr aşağıdakı qrupların aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olduğunu göstərir:

- Bir-birinə bağlı firmaların coğrafi sıxlığı. Bu şirkətlər müxtəlif xarici və tamamlayıcı növləri ilə əlaqələndirilir və çox vaxt bir-birinə yaxın yerlərdə yerləşirlər.

- Həm mənbələr, həm də keyfiyyət baxımından üstünlük. Klaster üzvləri ümumi hədəfə çatmaq və əks-səda doğuran uğur qazanmaq üçün vacib bacarıqlara sahib olmalıdırlar.

- Firmalar arasında qarşılıqlı əlaqə və əməkdaşlıq olmalıdır.

İqtisadiyyatımızda rəqabətlik məhsuldarlıqdan asılıdır. Məhsuldarlıq firmaların öz sahələrində rəqabət apardıqlarını ifadə edir. Şirkətlər inkişaf etmiş texnologiya, istehsal metodlarından istifadə etsələr, bənzərsiz məhsul və xidmətlər təklif etsələr, öz sahələrində yüksək məhsuldar ola bilərlər. Əldə etdiyim tədqiqatın nəticəsinə görə KOB klasterlərin rəqabətinə üç amil ilə təsir etmək mümkündür:

1. Birincisi- bölgədəki şirkətlərin rəqabət qabiliyyətini artıraraq;
2. İkincisi- gələcək məhsuldarlıq artımının əsasını təşkil edən yeniliyin istiqamətini və sürətini rəhbər tutaraq;
3. Üçüncüsü- klasteri genişləndirən və gücləndirən yeni iş yerlərinin yaradılmasını təşviq etməklə.

Şirkətlər bir çoxluğun hissəsi olduqda, bilik əldə etməkdə, öyrənmə və texnologiyanı daha yaxşı mənimsəmədə və qaynaqlarda daha məhsuldar olduqda daha təsirli olurlar. Buna görə, bir klasterdəki şirkətlər aşağıdakı seçimlərə malikdirlər:

- İşçilərə və təchizatçılara daha yaxşı şərait;
- İnformasiya əldə edilməsi;
- Tamamlayıcılıq xüsusiyyəti;
- Qurumlarla və ictimaiyyətlə əlaqələr;
- Daha yaxşı motivasiya və ölçünün müəyyən edilməsi.

PANAC modeli

Pannon Automotive Cluster (PANAC) avtomobil sənayesindəki təşkilatların yenilikçi bir şəbəkə işbirliyidir. Qarşılıqlı üstünlüklərə əsaslanır və könüllü olaraq təşkil edilir. PANAC Macarıstandakı ən böyük transmilli və yerli avtomobil şirkətlərinin dəstəyi ilə Qərbi Transdanubiya Regional İnkişaf Şurasının təşəbbüsü ilə 2000-ci ilin dekabrında yaradıldı. PANAC sektora xas xidmətlər təqdim edərək yerli avtomobil sənayesinin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırmağı hədəfləyir (Grosz A., 2013).

PANAC -in peşəkar təsisçiləri:

- Audi Hungaria Motor Ltd.,
- Macarıstan Suzuki Co. (hazırda: Macarıstan Suzuki Private Co.),
- Opel Hungary Nəqliyyat İstehsalı Ltd. (hazırda: General Motors Powertrain - Macarıstan Ltd.),
- LuK Savaria Ltd. və Raba Holding Co. (hal-hazırda: Raba Holding Plc.) PANAC-in xidmət təminatçısı təsisçiləri bunlardır:
- Sənaye Tədqiqatları və Konsaltinq Ltd.,
- Qərbi Transdanubiya Regional İnkişaf Şurasının İqtisadiyyat Nazirliyi də təşəbbüsə fəal dəstəkçi olaraq qatıldı.

Pannon Automotive Cluster-in ümumi strateji hədəfləri, Pannon bölgəsinin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini gücləndirmək, bölgənin yenilənmə qabiliyyətini yaxşılaşdırmaq və bölgənin inkişafına töhfə vermək, həmçinin avtomobil start-up şirkətləri və məşğulluq şirkətləri vasitəsilə məşğulluq yaratma. Qeyd edimki PANAC modelindən Azərbaycan üçün istifadə edilməsi neft avadanlıqlarının istehsalında irəliləyişə nail ola bilər.

PANAC-in digər məqsədləri bunlardır:

- Avtomobil sənayesində fəaliyyət göstərən müəssisələr arasında uzunmüddətli şəbəkə əməkdaşlığının səmərəliliyinin artırılması;
- Yeni avtomobil təchizatı əlaqələrinin inkişaf etdirilməsini asanlaşdırmaq;
- Yeni avtomobil müəssisələrinin yaradılması və yerləşməsini təşviq etmək;

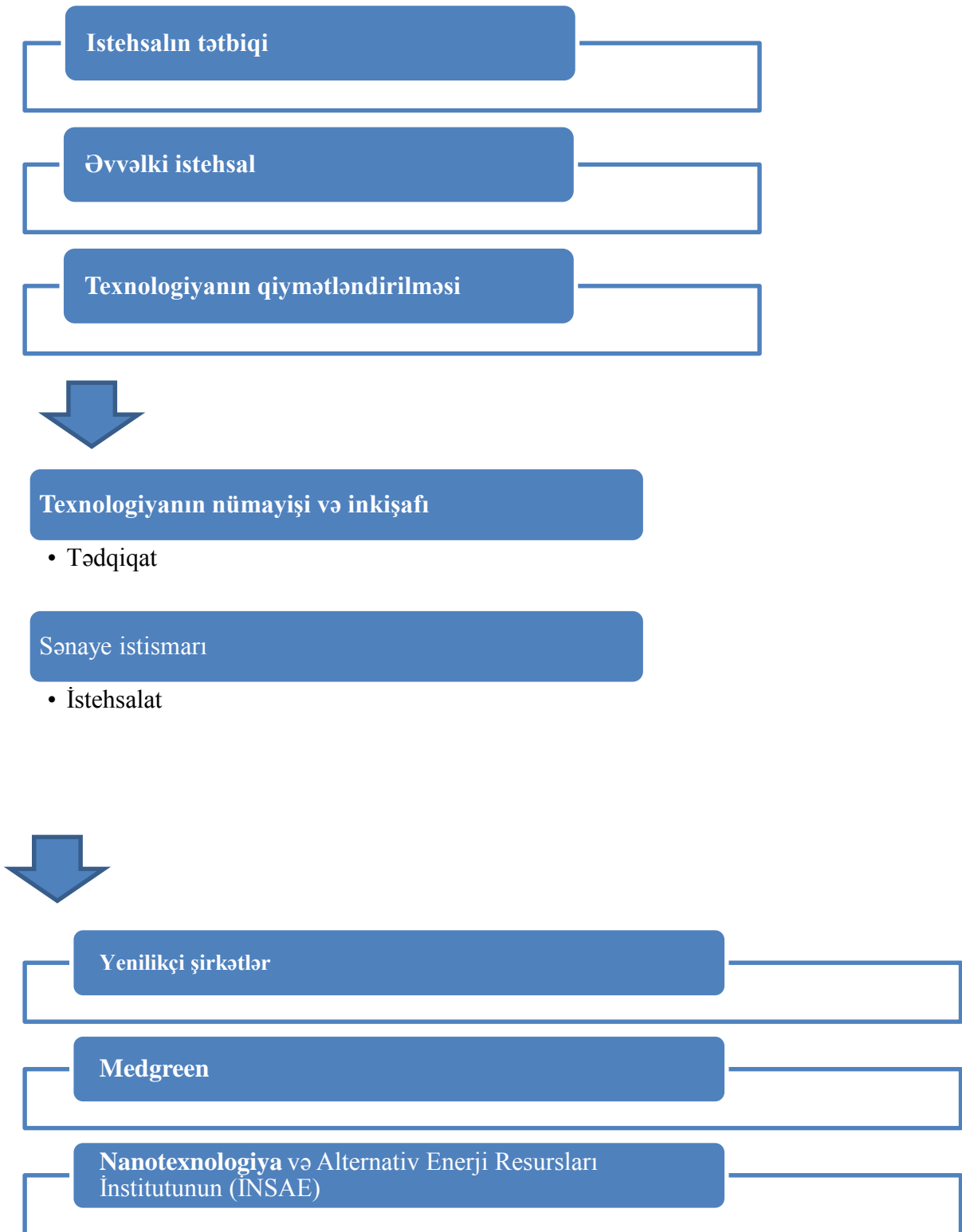
- Hazırda avtomobil sənayesində mövcud olan infraqurururlardan, texnologiyalardan və imkanlardan geniş şəkildə istifadə etmək və yenilərini geniş şəkildə almaq və istismar etmək;
- Avtomobil sənayesinin tələblərinə uyğun olaraq təlim keçmiş bir mütəxəssis bazasının yaradılması;
- Mühəndislik təhsili sahəsində avtomobil sənayesindəki ixtisaslı işçilərin təlim ehtiyaclarını, habelə işçilərin komanda işi, qrammatika və praktiki oriyentasiya kimi digər bacarıqlarını artırmaqla əlaqələndirmək;
- Qeyri-rəsmi ünsiyyət imkanları və səmərəli məlumat axını təmin etmək üçün avtomobil müəssisələri arasındakı inamsızlığı aradan qaldırmaq;
- Əməkdaşlıq və texnologiya ötürülməsini yaxşılaşdırmaq üçün oxşar şəbəkələrlə qeyri-şəbəkə əlaqələrini gücləndirilməsi;
- Korporativ fəaliyyətlərdə əlavə dəyərin artırılması (Grosz A., 2013).

İnkişaf etməkdə olan sahələr. Bunlar yeni texnologiyalara, bazar tələblərinə və dəyər zənciri konfigurasiyalarına cavab olaraq inkişaf etməkdə olan sənayelərə inkişaf edən mövcud sənaye sahələrini də əhatə edə bilən dar şəkildə müəyyən edilmiş fəaliyyətlərin yeni birləşmələridir.

MedGreen Konsepsiyası

Klasterlərdən əvvəl MedGreen klasteri yaradılmışdır. MedGreen AB-də KOB klasterləri qurmadan əvvəl, ABŞ, İsrail və Rusiya, Türkiyə kimi Qara dəniz ölkələrində və Azərbaycan da görülmüşdür. 2011-2013-cü illər arasında Rumıniyanın iş mühiti ilə bağlı geniş araşdırmalar aparılmışdır (Dürkop C., Sazbo A., 2015).

Şəkil 1: MedGreen klasterinin konsepsiyası .

Mənbə : Association of MedGreen

https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=71ba7b41-3e47-f3b8-adcb-c8021dd976f4&groupId=252038

Başlangıç nöqtəsi olaraq, MEDGreen sahibkarları Constanta Ovidius Universitetinin Nanotexnologiya və Alternativ Enerji Resursları İnstitutunun (INSAE) təcrübələrini araşdırdılar. INSAE-nin magistr və doktorantura proqramları çərçivəsində sahə texnologiyasının qiymətləndirilməsində mühüm işlər apardığı müşahidə edilmişdir.

MedGreen klasteri, bütün yenilik zəncirini əhatə edən geniş bir fəaliyyət növü həyata keçirən bir klaster quruluşudur. MedGreen-in fəaliyyətlərinə tədqiqatdan bazara, yenilikçi layihələrə və biznes inkubatorlara səyahətini gücləndirən təhsil və təlim proqramları daxildir. Bu, MedGreen klasterin yeni çağırışlara və dəyişən mühitlərə təsirli və çevik reaksiya verməsini təmin edir. (Dürkop C., Sazbo A., 2015).

MedGreen klasteri aşağıdakı əsas prinsiplərə əsasən qurulmuşdur:

❖ Birləşdirilmiş aşağıdan yuxarıya və yuxarıdan aşağıya yanaşma

- Bu, şirkətlərin və maraqlı tərəflərin milli və regional səviyyədə siyasət və strategiyalarla uyğun olub olmadığını müəyyənləşdirmək üçün qiymətləndirildiyi təkrarlanan bir prosesdir.

❖ Qruculuğun görülməsində iştirakçı yanaşma

- Klasterlərin gələcək vizyonunun müəyyənləşdirilməsində iş sektorundan və akademik mühitdən olan əsas oyunçular birbaşa iştirak edirdilər.

❖ Paylaşılan hədəflərə əsaslanan qabiliyyətin inkişaf etdirmə fəaliyyətləri

- Qarşılıqlı razılaşdırılmış hədəflərə çatmağın ən yaxşı yolları müəyyənləşdirildikdən sonra lazımi imkanlar müəyyənləşdirildi və bu hədəflərə çatmaq üçün planlar hazırlandı.

❖ Klasterlərin inkişafı prosesinin davamlılığı

- Klaster fəaliyyətinin davamlı olmasını təmin etmək üçün bir yol xəritəsi hazırlanmışdır.

MedGreen klaster yaşıl iqtisadiyyat prinsipləri üzərində qurulub və ətraf mühit problemlərinə eko-yenilikçi həllər təqdim etməyi hədəfləyir. Eko-yenilik

olaraq da bilinən ekoloji yenilik, yeniliklərin təbii mühitə mənfi təsirini azaltmağı hədəfləyir (Dürkop C., Sazbo A., 2015).

Eko-yenilik “təbii ehtiyacların ömrü ilə (enerji daxil olmaqla) insan ehtiyaclarını ödəmək və hamı üçün daha yaxşı bir həyat keyfiyyətini təmin etmək üçün hazırlanmış yeni və rəqabətədavamlı qiymətli malların, proseslərin, sistemlərin, xidmətlərin və prosedurların yaradılmasıdır”.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının görə, yaşıl iqtisadiyyat ətraf mühitin risklərini və ekoloji çatışmazlığı əhəmiyyətli dərəcədə azaldaraq, daha yaxşı insan rifahı və sosial bərabərliklə nəticələnən bir iqtisadiyyat olaraq təyin olunur. Ən sadə dillə desək, yaşıl iqtisadiyyatı aşağı karbonlu, resurslara qənaətli və sosial cəhətdən əhatə edən bir iqtisadiyyat kimi qəbul etmək olar.

Şəkil 2: MedGreen klasteri tərəfindən təklif edilən xidmətlər.

Mənbə : Association of MedGreen

https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=71ba7b41-3e47-f3b8-adcb-c8021dd976f4&groupId=252038

2014-cü ildə MedGreen klusterə maliyyə dəstəyi verildi. Bu qrantı, Klasterin "MedGreen ilə əlaqəli şirkətlərin rəqabət üstünlüyünü artıracaq yenilikçi məhsul və xidmətlər üçün həllərin tapılmasında" inkişaf etdirə bildiyinə görə aldı.

Bu grant sayəsində MedGreen, Şəkil 2-də göstərilən xidmətləri yaxşılaşdırdı. Şəkil 2-da göstərilən xidmətlər, MedGreen klasterindəki şirkətlərin rəqabət

üstünlüyünü artıracaq məhsul və xidmətlər yarada biləcək prototip yenilik hadisələri idi. Bundan əlavə, kadr seçimi, infrastruktur inkişafı və korporativ konsolidasiya da həyata keçirilmişdir.

MedGreen klasterinin davamlılığı aşağıdakı mənbələrdən əldə edilmişdir:

- ❖ Klasterin təqdim etdiyi xidmətlər üçün müqavilə;
- ❖ Milli proqramlar və Aİ tərəfindən maliyyələşdirilən proqramlar, üzvlük haqqı və ianələr (Dürkop C., Sazbo A., 2015).

Qara dəniz ölkələri və Azərbaycan

Qara dəniz bölgəsi və Azərbaycan klaster sahəsində yeni oluqları üçün çox mürəkkəbdir. 2013-cü ildəki iqtisadi böhran səbəbindən Qara dəniz bölgəsindəki ölkələrin mövcud iqtisadi və işgüzar mühitləri KOB və ali təhsil sektorunun inkişafı üçün çox əlverişsizdir. Bu, sosial-iqtisadi prosesləri və demokratiyanı zəiflətdiyindən bölgənin rifahına mənfi təsir göstərəcəkdir. Bu inflyasiyanın təsirləri digər ölkələrə misbətən Azərbaycanda daha az görüldü lakin yenədə inflyasiyanın mənfi təsirlərindən tamamilə yayınmaq mümkün olmadı.

Ali təhsil sektorundakı maliyyə mənbələrinin azlığı təhsilin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. Bu, dövlətin ifadə azadlığı, universitet muxtariyyəti və hesabatlılıq kimi əsas dəyərləri pozmasına səbəb ola bilər. Və bu halda ən yaxşı yol klasterlərdə təhsil sahəsinin inkişafı və ixtisaslı kadrlar yetişdirmək üçün KOB klasterlərin universitet və digər təhsil məkanları ilə qarşılıqlı əlaqədə olması şərtidir. Bu tədqiqat eyni zamanda, universitetlərin bölgədəki yüksək rəqabətçi məhsul və xidmət təminatçılarının yenilikçi potensialının inkişafına və möhkəmləndirilməsinə töhfə vermə potensialına sahib olduqları üçün sənaye sahələri üçün etibarlı tərəfdaş olma yollarını da göstərdi. Prinsiplərə, şəffaflığa, güvənə və bazara əsaslanan bir iş çərçivəsi iqtisadiyyat və inkişaf, klasterin uğurlu təşviqi üçün vacibdir.

Qloballaşmanın klasterlərə təsiri

Klasterlər zamanla inkişaf edir. Bu təkamül rəqabət mühiti, texnologiya, bazar tələbləri və güclü strategiyalardakı dəyişikliklərdən təsirlənməyə meyllidir. Marağın

iki spesifik tərəfi qloballaşmanın təsirləri və regional qrupların sənaye təşkilatında baş verən dəyişikliklərdir.

Qloballaşmanın klasterlərə təsirlərindən biri beynəlxalq rəqabətin artmasıdır. İnkişaf etmiş iqtisadiyyatlardakı kiçik və orta firmaların qrupları məhsulların yetişməsi, texnologiyanın geniş vüsət alması və şirkətlər istehsal üçün daha ucuz maliyyəli yerlər axtararkən artan rəqabət təzyiqi altındadır. Bir nöqtədə tipik bir məhsulun həyat dövründə müxtəlif sahələrdə maliyyə təhlükələri və yaxınlığın üstünlükləri aradan qaldırıla bilər. Bu o deməkdir ki, bu cür qruplar davamlı olaraq daha yüksək sifariş üstünlükləri axtarmalıdır.

Diqqətə çatdırılması lazım olan başqa bir məsələ, klasterlərin özlərinin qloballaşmasıdır. Bu bir neçə yolla baş verə bilər. Ən sadə, klasterdə istehsal olunan son məhsul və ya xidmətlər ixracatının artmasıdır. Bu klasterdəki mövcud münasibətləri qorumağa və hətta gücləndirməyə meyllidir. İkinci bir forma, klasterin aralıq mal və avadanlıq tədarükçülərinin ixrac satışlarının artmasını əhatə edir.

Bitmiş məhsul istehsalçıları olaraq klaster daxilindəki əlaqələrin eroziyası yerli aralıq və avadanlıq təchizatçıları "düşməni silahlandırır". Biliklərin əksəriyyətinin təcəssüm olunduğu sektorlarda komponentlərdə (fərdi kompüterlər kimi) və ya böyük avadanlıqlarda (yarımkeçiricilər kimi) "yaradılmış rəqabət" kəskin ola bilər. Misal üçün keramika plitələrində İtaliyanın Sassuolo klasterinin aparıcı rəqibləri. İspaniyada və Braziliyada dünya bazarındakı mövqelərini yaxşılaşdırmaq üçün İtalyan avadanlığından istifadə edilir. Belə hallarda, qrup üçün xalis mənfəət və ya zərərlər, son məhsul istehsalçıları zərər və giriş, avadanlıq tədarükçülərinin qazancından asılıdır.

Klasterlərin qloballaşmasının üçüncü bir forması, son məhsul istehsalçıları komponentlər və ya avadanlıqlar idxal etməyə başladığında və ya hətta istehsal fəaliyyətlərini özlərinə verdikdə baş verir.

Benetton və IKEA ev qruplarından kənarında istehsal da daxil olmaqla beynəlxalq resurs şəbəkələri yaratdılar. Bu cür tədbirlər ev təsərrüfatlarının rifahını artırmağa bilər. Çin Tayvan Əyaləti və Hong Kong, Çin Xalqına və ya Asiyanın digər yerlərinə paylanan yüngül istehsal qruplarını gördülər. Hong Kong məsələsində,

istehsalının böyük əksəriyyətinin mərkəzləşdirilməsi son iyirmi ildə Hong Kong şirkətləri tərəfindən idarə olunan istehsalın səkkiz, on qat artması ilə nəticələnmişdir. Nəticə əksinə gözləniləndən çox daha yaxşı bir iqtisadiyyat idi. (Zhang X. və başqaları, 2016).

Qloballaşmanın başqa bir növü, xarici bazarlara xidmət etmək üçün son mal və ya xidmətlər istehsalçıları və ya ara mal və avadanlıq tədarükçüləri tərəfindən geniş birbaşa xarici investisiyanı əhatə edir.

New York və Londonun maliyyə, ticarət xidmətləri qrupları kimi bəzi qruplarda, bu tip xarici investisiyalar əsl qrupun ümumi vəziyyətini yaxşılaşdırır. Almaniya, İsveçrə və ABŞ-ın kimyəvi və əczaçılıq qrupları kimi digər qruplarda firmaların rəqabətçi mövqelərini genişləndirir və ev idarəetmə, maliyyə, tədqiqat və inkişaf qruplarında genişlənməyə dəstək verir. Bəzi qruplar, klasterin müxtəlif komponentlərinin paralel investisiyaları sayəsində qlobal olur. Məsələn, Yapon avtomobil şirkətləri, böyük təchizatçıları xarici fabriklərinin yaxınlığında müəssisələr qurmağa təşviq edərək xaricdəki öz qruplarını çoxaltmağa meyillidirlər.

Bir klasterin sənaye təşkilatında baş verən dəyişikliklər qrupdakı firmaların sayında, növündə və nisbi gücündə dəyişiklikləri əhatə edir. Vaxt keçdikcə bir çox sənaye kiçik və orta şirkət qruplarının bir və ya bir neçə dominant şirkətə birləşdiyini gördü. Cənubi Almaniyadakı avtomobil klasterini, Reynlandın kimyəvi və əczaçılıq sənayesini və Münih ətrafındakı tibbi avadanlıq sənayesini göstərmək olar. Turində, 1960 və 1970-ci illərdə FIAT-a xidmət edən təxminən 20 dəzgah və fabrik avadanlıqları şirkəti zamanla birləşdi. 1980-ci illərin əvvəllərində FIAT-ın fabrik avtomatlaşdırma avadanlığı törəməsi olan Comau-nu qurdu. Bir firma olan Mandelli, 1990-cı illərdəki böyümə və əldə etmə yolu ilə Piacenza ətrafındakı fabrik otomasyon avadanlığı klasterinin çox hissəsini mənimsəmişdir. Zamanla çox qrupların konsolidasiyası və konsentrasiyası artsa da, bəzi qruplar əks davranış nümayiş etdirdilər. Prato tekstil sənayesi şaquli şəkildə inteqrasiya olunmuşdur (Abel-Koch J. və başqaları, 2015).

İyirminci əsrin ortalarında bir neçə firmanın hakim olduğu konfigurasiya 1970-ci illərin sonunda parçalanmış bir konfigurasiyaya çevrildi. Ümumiyyətlə,

klasterlərin təkamülü texnoloji, bazar, təşkilati və strateji dəyişikliklərə cavab verir. Əksər hallarda bunlar dövlət sektorunun nisbətən az edə biləcəyi iqtisadi qüvvələrə cavabdır. Lakin bu tendensiyalar klaster inkişaf təşəbbüslərində nəzərə alınmalı olan özəl və ictimai maraqların fərqlənə biləcəyini vurğulayır.

Qloballaşma və konsolidasiyanın regional qruplar üzərində təsiri bir sıra dövlət siyasəti dilemmalarını yarada bilər. Hökumətlər yerli şirkətləri qlobal inkişaf barədə məlumatlandırmağa çalışa bilərlər. Texniki və idarəetmə bacarıqlarını yüksəltməyə imkan verən təlimləri dəstəkləyə bilərlər. Bununla birlikdə, iqtisadiyyatların inkişaf etməsi lazım olduğunu və dolaylı dəstəyin iqtisadi gerçəkliyə zidd olan subsidiyalarla nəticələnməməsi barədə bir anlayış olmalıdır.

1.2. Azərbaycan şəraitində kiçik və orta sahibkarlıq klasterlərinin formalaşması istiqamətləri və dövlət tənzimlənməsi

Azərbaycanın Sovet Sosialist Respublikasının bir parçası kimi tanındığı yəni Azərbaycanın Sovet işğalı dövründə və müstəqilliyinin ilk illərində klasterlər ölkədə bilinən bir anlayış deyildi. Klasterlər bu yaxınlarda dövlətin iqtisadi və sənaye strategiyalarına inteqrasiya edilmişdir. Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyi eyni və ya oxşar sektorlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyekt sistemləri kimi təyin olunan qruplar, müəyyən bir coğrafi bölgədə qarşılıqlı əlaqəli və bir-birini tamamlayan fəaliyyət sahələrinin yerləşməsinə əsaslanır.

Region ümumi infrastruktur, texnologiya, vahid bazar, işçi qüvvəsi və xidmətləri bölüşərək ticarət əlaqələrini təşkil edir. Bununla birlikdə, Azərbaycanda bir qanunu norma, klasterlərin inkişafı və təsnifatı kimi müəyyənləşdirmək üçün rəsmi bir hökumət konsepsiyası və klasterlərin yaradılması və inkişafı üçün xüsusi bir dövlət proqramı yox idi. Lakin indi bu problemi aradan qaldırmaq üçün dövlət tərəfindən qanuni norma və proqramlar müəyyən edilmişdir.

Kiçik və orta sahibkarlıq dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələrində məşğulluq və iqtisadi böyümədə mühüm rol oynayır. Dünya Bankı məlumatlarına görə, yüksək gəlirli ölkələrdə KOB klasterlərin ÜDM-ə və məşğulluğa töhfəsi müvafiq olaraq 50 və 60 faizdən çoxdur. Dünyada inkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi davamlılığı,

rəqabətqabiliyyətliliyi və iqtisadi səmərəliliyi gücləndirmək üçün KOB-ların inkişafı üçün sistemli addımlar atırlar. Nəticədə rəqabətli bazar münasibətləri qurulur, tələb və təklif tarazlığı və bazarda qiymətlərin sabitləşməsi, təklif olunan malların və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətinin artması, iqtisadi tənzimləmə vasitələrinin effektiv təşviqi, iqtisadi davamlılıq və xarici təsirlərin çevik mənimsənilməsi yaranır. Bu səbəblərin işığında həm inkişaf etmiş iqtisadiyyatlar, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr KOB-lar vasitəsilə iqtisadiyyatlarını böhrana sürətlə uyğunlaşdırmaq üçün çox səy göstərir. KOB-lərə xas olan digər qlobal tendensiyalar aşağıdakılardır:

❖ Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, KOB-lərlə əlaqəli risk faktorları olduğu üçün maliyyəyə çıxış imkanları məhduddur. Nəticədə həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar, zəmanət planının yaradılması, təminatlı maliyyələşdirmə mexanizmlərinin tətbiqi, risk sığortası və s. kimi KOB maliyyələşdirməsinə xüsusi yanaşmalar gətirmə olublar;

❖ Dünya ölkələri KOB klasterlərin qlobal tədarük zəncirlərinə inteqrasiyasını asanlaşdıran müxtəlif dəstək tədbirlərinə başlayır.

❖ Transmilli şirkətlər tərəfindən istehsal olunan ayrı məhsul komponentlərinin tədarükçüsü kimi artan rolu. Transmilli şirkətlərin məhsullarının əksər hissələrini fərqli coğrafi ərazilərdə yerləşən kiçik və orta sahibkarlıq mənbələrindən əldə etmələri indi geniş yayılmışdır və bu KOB klasterlərin qlobal dəyər zəncirində yüksək əlavə dəyəri olan sektorların iştirakçısı olmasına kömək edir;

❖ KOB klasterlərin dəstəyinin düzgün koordinasiyasını təmin etmək və uyğun iş mühiti yaratmaq üçün dünyanın bir çox ölkəsində KOB klasterlərə xidmət edən mərkəzi vahid yaradılmışdır;

❖ KOB-lar bazar mövqelərini qorumaq və istehsal xərclərini azaltmaq üçün üfüqi və şaquli qruplar təşkil edirlər. Beləliklə, bu qruplar vasitəsi ilə KOB-lər maliyyələrini optimallaşdıraraq iri miqyaslı iqtisadiyyatlar əldə edirlər.

Qeyri-neft ixracı və əlverişli bir iş mühitinin inkişafı kimi strateji məsələlərə sahibkarların qatqısını artırmaq və ölkədəki iş dünyasına ümumi dəstəyi artırmaq üçün sahibkarlar arasında yoxlamaların sayı iki il dayandırıldı. Bir iş qurmaq üçün verilən lisenziyaların və icazələrin xərcləri azaldıldı, icazə prosedurları sadələşdirildi, elektron portalın yaradılması səyləri davam etdirildi, sahibkarların hüquqlarını qorumaq üçün Apelyasiya Şuraları yaradıldı və “vahid pəncərə” sistemi təmin edildi. Tranzit yüklərin ölkə daxilində daşınması üçün tətbiq olundu, ölkəyə investisiya qoyuluşlarının artırılması üçün 7 il müddətinə vergi və gömrük güzəştləri tətbiq edildi və idxal-ixrac əməliyyatları zamanı gömrük prosedurlarını asanlaşdırmaq üçün elektron gömrük xidmətləri daha da genişləndirildi, tələb olunan sənəd və prosedurların sayı minimuma endirilmiş, malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi, dövlət satınalmaları üçün "Yaşıl Dəhliz" və beynəlxalq təcrübədə digər gömrük nəzarəti mexanizmləri tətbiq edilmişdir. Müəssisələrin tələblərinə birbaşa cavab vermək və məlumat və məsləhət xidmətləri göstərmək üçün rəsmi qurumlarda çağrı mərkəzləri yaradılmışdır.

KOB klasterlərin Azərbaycanda inkişafı üçün aşağıdakı mövcud şərait vardır:

- Sahibkarlıq üçün hüquqi bazanın mövcudluğu;
- Qlobal rəqabət qabiliyyətinə əsaslanan göstəricilərdə əhəmiyyətli irəliləyiş;
- Bir iş qurmağın asanlığı;
- "Elektron idarəetmə" sisteminin əhatə dairəsinin davamlı genişləndirilməsi
- Son illərdə ölkədə daha çox iş mühiti yaratmaq üçün aparılan islahatlardakı irəliləyişlər ("vahid pəncərə" prinsipləri, "elektron hökumət" və s.)
- Xarici ticarət qaydalarının sadələşdirilməsi;
- Müvafiq infrastrukturun mövcudluğu;
- KOB-lərin inkişafına ictimai dəstək;
- Qonşu ölkələrə nisbətən nisbətən ucuz enerji qiymətləri.

KOB klasterin inkişafına maneə ola biləcək amillər :

- Bu xüsusi sahədə dövlət-özəl tərəfdaşlıq və koordinasiya
- Müxtəlif ölçülü sahibkarlar arasında zəif əlaqə;

- Maliyyə mənbələrinə daxil olmaqda çətinlik;
- Maliyyə sektorunda qeyri-kafi mal və xidmətlər
- Sahibkarlığa dövlət dəstəyinin təsirini müəyyənləşdirmək üçün zəif monitoring və qiymətləndirmə sistemi;
- Yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin olmaması;
- Xüsusilə orta səviyyəli idarəetmə səviyyəsində zəif iş bacarıqları;
- Dövlət və özəl sektor ilə peşə təhsili müəssisələri arasında zəif əməkdaşlıq;
- Koordinasiya funksiyaları olan ixtisaslaşmış dövlət qurumlarının kifayət qədər olmaması;
- KOB klasterlərin dövlət satınalmalarında iştirakını dəstəkləyən spesifik normaların azlığı;
- KOB klasterləri dəstəkləyən məhdud sayda dövlət və özəl qurum;
- İşin dayandırılması üçün kompleks qaydalar;
- Beynəlxalq ticarətdə məhdud bacarıq;
- KOB klasterlərlə tədqiqat və innovasiya ilə məşğul olan müəssisələr arasında zəif əməkdaşlıq;
- KOB üçün məsləhət xidmətlərinin məhdud mövcudluğu;
- Beynəlxalq və regional bazarlara çıxışda çətinlik.

Azərbaycan hakimiyyəti sektorların və bölgələrin iqtisadi inkişafı ilə bağlı müxtəlif dövlət proqramlarını həyata keçirmişdir. Bunlardan biri də Azərbaycanda Sənayenin İnkişafına dair Dövlət Proqramıdır. 2015-2020 İnkişaf Konsepsiyasında (və ya strategiyasında) "Azərbaycan 2020: İrəliyə baxın" da müəyyən edilmiş prioritet təlimatları həyata keçirmişdir. Qeyd edilən proqramın məqsədi hökumətin ölkəni "güclü regional sənaye mərkəzinə" çevirmək, iqtisadi ixtisaslaşma və "klaster əsasında iqtisadi inkişafı" təşviq etmək istəyi vurğulanmışdır. Dövlətin klaster siyasətinə yanaşması xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasına və əlverişli şərtlərə əsaslanır. Dövlət proqramında sənaye zonaları və klasterlərin yaradılması xüsusi olaraq planlaşdırılır. Məsələn, ölkə daxilində yüksək texnoloji parklar, sənaye parkları və sənaye zonaları yaradılır. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı və Balaxanı Sənaye Parkı infrastrukturunun tamamlanması, Gəncə və Mingəçevirdə Yüksək

Texnologiyalar Parkının formalaşmasını təşkil edən sənaye parklarının plana uyğun qurulması. Bir tərəfdən sənaye zonalarından İqtisadiyyat Nazirliyi, yüksək texnologiyalar parklarından isə Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi cavabdehdir. Proqram eyni zamanda İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinə, yerli icra orqanlarına “sənaye klasterlərinin yaradılması üçün müvafiq tədbirlər barədə tövsiyələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi” vəzifəsini verir. Bundan əlavə, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasına akademiya-sənaye əməkdaşlığını səmərəli təşviq etmək, elm və texnoloji siyasətini həyata keçirmək üçün Yüksək Texnologiyalar Parkının yaradılması tapşırılmışdır. Akademiyanın Bakıdakı parkında akademiya-sənaye əməkdaşlığına fəal şəkildə qoşulmaq və elmin az qala bütün sahələrində yenilikçi məhsullar istehsal etmək üçün misilsiz bir fürsəti mümkündür ([//www.e-qanun.az/framework/34254](http://www.e-qanun.az/framework/34254), 2016).

İnkişaf Konsepsiyası investisiyalar cəlb etmək, ekoloji qaydalara riayət etmək, klasterlərin qurulacağı sektorlar üçün istehsal zəncirini yaratmaq və artırmaq üçün neft və qaz sahəsində "neft və qaz emalı zavodları və neft-kimya zavodları" kompleksi qurmağı planlaşdırırdı.

Konsepsiya və Proqram ayrıca ölkənin hər bir iqtisadi bölgəsində qeyri-neft sənayesinin ənənəvi istehsal sahələrində (kimya sənayesi, metallurgiya, maşınqayırma, elektrotexnologiya, elektronika, yüngül sənaye, qida sənayesi və s.) xüsusi iqtisadi zonalar qurmağı planlaşdırırdı.

Azərbaycan Respublikasının qəbul etdiyi digər bir konsepsiyaya əsasən üzünmüddətli inkişafı təmin edə biləcək qərarlar qəbul edilmişdir. Azərbaycanda iqtisadiyyatın və sənayenin şaxələndirilməsi və xüsusilə rəqabətə davamlı və davamlı iqtisadiyyatın inkişafı üçün 2025-ci ilədək sənaye, tədqiqat və innovasiya daxil olmaqla bir çox sahənin inkişafını əhatə edən Azərbaycan Milli İqtisadiyyatının Perspektivləri üzrə Strateji Yol Xəritəsi müəyyən edilmişdir ([//www.e-qanun.az/framework/34254](http://www.e-qanun.az/framework/34254), 2016). 2016-cı ilin dekabrında təsdiqlənmiş Milli İqtisadi İnkişafa dair Strateji Yol Xəritəsi klaster yanaşmasının tətbiqinə yönəlmişdir və müxtəlif sektor inkişaf xəritələrində klaster mexanizminin tətbiqinə yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Milli İqtisadi Perspektivlərinə

dair Strateji Yol Xəritəsinə əsasən, Azərbaycanın bölgələrindəki işçi qüvvəsinin Bakıdakından xeyli ucuz olması bölgələrdə işgüzar qrupların inkişafı üçün böyük potensial yaradır. Bu baxımdan bölgələrdəki təhsil prosesi və ixtisaslı kadrların hazırlanması, klasterlərin yaradılması təşəbbüslərinə dəstək əsas prioritetlər siyahısına daxil edilmişdir (Hüseynli İ.Q., 2016).

Universitet klasterlərinin təhsil-tədqiqat-innovasiya zəncirinin səmərəliliyini artırma biləcəyini nəzərə alaraq, bu klasterlərdə əldə edilmiş elmi nəticələrin tətbiqini stimullaşdırmaq üçün bəzi ixtisaslaşmış universitetlərdə klasterlərin yaradılmasını təşviq etmək planlaşdırılır. Strateji Yol Xəritəsinə əsasən, bazarlarda kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin (KOS) mövqeyini qoruyub saxlamaq və istehsal xərclərini azaltmaq üçün üfüqi və şaquli klasterlər yaratmaq vacibdir. Sənəddə nəzərdə tutulan tədbirlərdən biri də KOBİ-lər üçün özəl investisiyalara əsaslanan yeni özəl sənaye klasterlərinin yaradılmasıdır. Bundan əlavə, Yol Xəritəsi istehsal xarakterinə görə üzüm, pambıq, tütün və təbii çayın ilkin emalı müəssisələrinin bu məhsulların istehsal olunduğu bölgələrdə yerləşdiyini, lakin ərazi qruplarının yaranmasına səbəb olmadığını qeyd edir. Beləliklə, bu müəssisələrdə yalnız ilkin emal prosesləri aparılır. Əsas məhsul ya ixrac olunur, ya da istehlak bazarlarında yerləşən fabriklərdə son məhsula çevrilir. Bunu nəzərə alaraq hər bir bölgənin potensialına uyğun aqrar-sənaye klasterlərinin yaradılması, kənd təsərrüfatı parkları, aqrobiznes inkubatorları və start-up şəbəkələrinin genişləndirilməsi vacib vəzifələrdən biri idi. Bununla birlikdə, hökumət proqramları və strategiyalarında iqtisadi inkişafın alətlərindən biri kimi klasterləşdirmə tərfi nə qədər müsbət olsa da, bu mexanizmin uğuru üçün ciddi təhlillər tələb olunur. Hər şeydən əvvəl, klasterlərin inkişafına mane olan amilləri müəyyənləşdirmək və onların aradan qaldırılmasına strateji yanaşmalar təklif etmək lazımdır (İmanov Ə.Ş., 2015).

Bu, hökumətin strateji prioritetidir. Bundan əlavə, ağır sənaye və maşınqayırma, xüsusi turizm və istehsal sahələrini inkişaf etdirmək üçün sektoral strateji yol xəritələri qəbul edilmişdir. Eyni zamanda, sahibkarlıq və regional sosial-iqtisadi inkişafa dair Dövlət Proqramları Azərbaycanın iqtisadi şaxələndirmə strategiyasının bir hissəsi olaraq neft sənayesi xaricindəki sahələrin daha da inkişaf

etdirilməsi üçün regional və yerli səylərin sürətləndirilməsini vurğulayır. Azərbaycan Prezidenti 2014-cü ili "Sənaye ili" elan etdi. Bu proqramların və siyasətlərin performansını bir çoxluq baxımından qiymətləndirsək hər şeyin standartlara uyğun qurulduğunun şahidi olarıq lakin bəzi hallarda dövlət proqramları birbaşa klasteri hədəf almadığına görə yüksək nəticə əldə etmək mümkün olmur.

Azərbaycanda əvvəllər də bildirildiyi kimi, klasterləşmə fərqli konseptualizasiyada yaşanmışdır. Müqayisəli üstünlüklərə, istehsal amillərinin avadanlıqlarına və coğrafi konsentrasiyaya əsaslanaraq, konkret bölgələrdə klaster inkişafı ilə bağlı müxtəlif sahələr və qurumlar inkişaf etdirilir. Bu sahələr Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Dövlət proqramları vasitəsi ilə yaradılır və yaradılan qurumlarda işləmək üçün müvafiq orqanlar tapşırılır. İqtisadi bölgələrə özəl sektorları və yeni fəaliyyətə başlayanları cəlb etmək üçün vergisiz və digər əlverişli şərtlər də verilir. Bununla yanaşı, bu gün Azərbaycanda mövcud olan bir neçə quruluş potensial gələcək sənaye qrupu kimi qəbul edilə bilər. Qeyd edildiyi kimi, müəyyən sahələrdə konsentrasiyalar meydana gəldi.

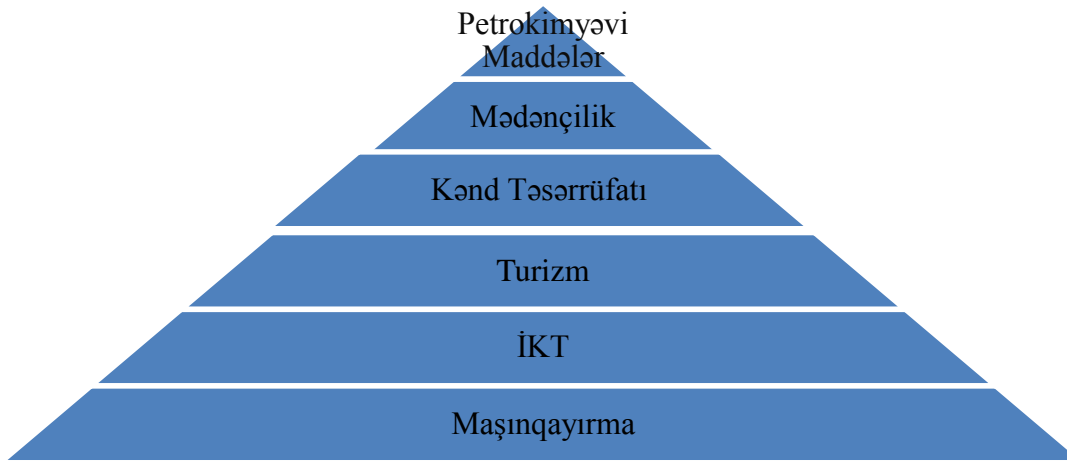
Azərbaycanda və ölkənin bəzi bölgələrində ümumiyyətlə müəyyən sənaye sahələrində ixtisaslaşmalar mövcuddur. Məsələn, Abşeron yarımadası neft-kimya sənayesi mərkəzi olsa da, Gəncə-Qazax bölgəsi mədən və kənd təsərrüfatı sahələrində ixtisaslaşmışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hazırda Azərbaycanda klasterdə tədqiqatçı subyektlərin iştirakı aşağı səviyyədədir.

Azərbaycanda mövcud olan yalnız bir neçə struktur yeni yaranan təşəbbüs kimi qəbul edilə bilər və bunlar əsasən sənaye sektorundadır. Müqayisəli üstünlüklərə, istehsal amillərinin bəxşişlərinə və coğrafi konsentrasiyaya əsaslanaraq klaster inkişafı ilə bağlı müxtəlif sahələr və qurumlar inkişaf etdirilir. Bu sahələr dövlət siyasətinin qəbul edilməsi yolu ilə milli siyasətə uyğun olaraq qurulur və yeni yaradılan qurumları idarə etmək üçün müvafiq orqanlar tapşırılır. Bu klaster təşəbbüslərinin əsas xüsusiyyəti regional ixtisaslaşmadır, lakin hal-hazırda klaster subyektləri kifayət qədər geniş deyildir. Buna başlıca səbəb olaraq KOB klasterlərin yeni yaradılması amilidir. Digər ölkələrə nisbətə isə yeni yaranmağına

baxmayaraq Azərbaycanda KOB klasterləri zamanından hətta daha sürətli inkişafdadır , bu isə güclü və davamlı iqtisadiyyatın olduğuna əsaslanır.

Ən perspektivli ortaya çıxan klaster təşəbbüslərindən biri ağır sənaye və maşınqayırma sektorunda tapıla bilər. Milli strateji yol xəritəsinə görə, bu sahə strateji baxımdan Xəzər dənizinə yaxın olan Bakı-Sumqayıt iqtisadi zonasında cəmləşdiriləcəkdir. İtaliyadan olan tərəfdaşlarla əməkdaşlıq edərək ərazidə yeni zavodların yaradılması planlaşdırılır. Bu isə gələcəkdə yalnızca daxildə deyil eyni zamanda xarici bazarda da KOB klasterlərin daha sağlam addımlar atmasına dəlalət gətirir.

Şəkil 3: Azərbaycanda klaster potensialı.

Mənbə : <https://smb.gov.az/az> Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin (KOBİA) məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycanda klaster potensialı olan təşəbbüslər və ya Azərbaycanda klaster potensialına malik təşkilatlar bu bölməyə daxil edilmişdir:

- **Petrokimyəvi maddələr.** Milli rifahın əsas mənbəyi olan bu sahə Abşeron yarımadasında çox cəmləşmişdir. Xəzər hövzəsinin neft ehtiyatları klasterin üstünlüklərini yaratmaq üçün müvafiq sektorları və maraqlı tərəfləri cəlb edir. SOCAR (Dövlət Neft Şirkəti) Azərbaycan Respublikası, BP, AzerKimya ("AzerChemistry") və bir çox digər böyük müəssisələr hökumətlər və akademiylərlə əməkdaşlıq edərək Abşeron yarımadasında əməkdaşlıq edir və səmərəli rəqabət aparır.

- **Mədəncilik.** Azərbaycan Respublikasında güclü bir tarixə sahib olan metallurgiya sənayesi, hökumət üçün prioritet sektorlardan biridir. Alunit, qızıl, gümüş və digər bir çox qiymətli metal filiz ehtiyatları Gəncə-Qazax bölgəsindədir. Böyük özəl və ictimai təşkilatlar, fabriklər və tədqiqat institutları metal çıxarmaq və istehsal etmək üçün birlikdə çalışırlar. Mədən sənayesinin inkişafı da bölgədə klasterləşməyə səbəb olur.
- **Kənd təsərrüfatı.** Tarixən Azərbaycanın bölgədəki digər ölkələrə nisbətən kənd təsərrüfatında üstünlüyü var. Hökumət bu sektoru da prioritet sektor kimi qeyd edir. Hər bölgədə kənd təsərrüfatında regional bir təcrübə var. Məsələn, Lənkəran-Astara bölgəsi əsasən özünəməxsus sitrus meyvələri, Aran bölgəsi maldarlıq, Zaqatala-Balakən qoz-fındıq və tütün istehsalı, Quba-Qusar meyvələr, Gəncə-Qazax maldarlıq, tərəvəz məhsulları ilə tanınır və üzüm, meyvə, mineral sular və s. Naxçıvan bölgəsinə. Gəncə-Qazax bölgəsində insan kapitalını dəstəkləmək və inkişaf etdirmək üçün kənd təsərrüfatında ixtisaslaşmış bir universitet (Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti) mövcuddur. Pambıq da son zamanlarda dövlətin böyük diqqətini çəkmişdir.
- **Turizm.** Hökumət və mütəxəssislər Azərbaycanda turizm sektorunda güclü klasterləşdirmə potensialının mövcud olduğuna razıdırlar. Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Şəki-Balakən marşrutu üzrə turizm klasterlərinin yaradılması üzərində işləyir.

Ölkənin şimal bölgələrindən gələn turistləri turizm fəaliyyətləri, tarixi ziyarətlər, işgüzar və qış turizmi üçün cəlb etməyə kömək edir.

- **İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları.** Hökumətin prioritet sahələrindən biri olan İKT sənayesi çox investisiya cəlb edir. Yüksək Texnologiyalar Parkı, AzerCosmos və bir çox digər layihələr dövlət siyasətinin dəstəyinin faydalı olduğunu sübut edir. Hökumət, yeni başlayanlar və KOB-lər üçün sənayeni inkişaf etdirmək üçün uyğun şərait təmin etmək məqsədi ilə Bakıda klasterləşməni gücləndirir.

- **Ağır sənaye və maşınqayırma.** Strateji Yol Xəritəsinə görə, bu sənaye əsasən strateji cəhətdən dənizə yaxın olan Bakı-Sumqayıt iqtisadi bölgəsində cəmləşdirilmişdir. Bölgədə İtalyalı ortaqlar ilə dörd fabrik qurmaq hədəflənib.

Yekun olaraq birinci fəsildə müyyən edilən bu məlumatların hər biri, elmi rəhbərimlə birlikdə müəyyən etdiyimiz, plan alqoritminin ikinci mərhələsi üçün mənbə rolu hesab edilə bilər.

II FƏSİL. KİÇİK VƏ ORTA BİZNES KLASTERLƏRİNDƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİ TƏCRÜBƏSİ

2.1 Azərbaycanca Kiçik və orta Biznes klasterlərinin Vergi tənzimlənməsi metodları

KOB klasterlər, müvafiq sahələrin regional ekosistemlərini və sektorların geniş qarşılıqlı əlaqələrini təcəssüm etdirən keyfiyyətlər kimi qəbul edilməlidir. Bir-birinə yaxın və ixtisaslaşmış təcrübə, xidmətlər, mənbələr, təchizatçılar və bacarıqları inkişaf etdirmək üçün lazımi miqyasa sahib olan firmalar qrupları müvafiq iqtisadi vasitələr və təşkilatlar kimi müəyyən edilir. KOB klasterlərin təsiri məşğulluq intensivliyi ilə ölçülə bilən Silikon Vadisi kimi həm konsepsiya, həm də real iqtisadi fenomendir. Klaster təşkilatları, innovasiya qruplarında iş birliyinin, şəbəkələşmənin və öyrənmənin gücləndirilməsini dəstəkləyən və yenilikçilik fəaliyyətlərini, xüsusən də KOB-lərə təsir etməkdə ixtisaslaşmış və xüsusi dəstək xidmətləri göstərən və ya yeniliyi dəstəkləyən hüquqi şəxslərdir. Ümumiyyətlə, qruplar arasındakı strateji ortaqlığı asanlaşdıran bir vasitədir.

Klaster siyasəti, mövcud qrupların gücləndirilməsinə və ya yenilərinin meydana gəlməsinə kömək etməyə yönəlmiş bir sıra spesifik dövlət siyasəti müdaxilələrindən ibarət olan siyasi bağlılığın ifadəsidir. Bunlar, qruplar və klaster təşəbbüslərində görünən aşağıdan yuxarı dinamikaya aparıcı bir çərçivə siyasəti kimi qəbul edilməlidir. Bu ənənəvi sənaye siyasəti yanaşmasından fərqlidir. Bunun əvəzinə, müasir klaster siyasətləri yenilik və təşəbbüskarlıq üçün yeni növ rəqabətin meydana çıxma biləcəyi və beləliklə yeni sənaye dəyər zəncirlərinin və “inkişaf etməkdə olan sənayelərin” inkişafına dəstək verə biləcək bir ekosistemi yaratmağı hədəfləyir.

Bu gün KOB klasterlərin qurulması vacib sayılır. Bu yaxınlarda dünya miqyasında işsizliyin azalmasının çox sayda KOB klasterlərin meydana çıxması ilə əlaqəli olduğu diqqət çəkməkdədir. KOB klasterlərin verdiyi töhfədən ÜDM-də və iqtisadiyyatda mövcud pul axınında artım nəzərə çarpır. KOB klasterlər, keyfiyyətli bir iş təklif edərək müştəriləri üçün daha az xərc yaradırlar. Eyni zamanda KOB klasterlər əlavə gəlir və məşğulluq təmin edərək ölkə iqtisadiyyatını stimullaşdırır. KOB klasterlərin bir çox üstünlüklər təklif etdiyi və bir çox ölkələr üçün inkişaf mənbəyi olduğu qənaətinə gəlinmişdir.

KOB klasterlər ölkənin ümumi istehsal şəbəkələrində mühüm rol oynayır və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi artımının əsasını təşkil edir.

KOB klasterlərə edilən vergi güzəştləri haqqında danışmazdan öncə Azərbaycan qanunvericiliyində hansı sahibkarların KOB klasterlərə daxil olduğunu müəyyən edək. Dövlətə məxsus hüquqi şəxslər istisna olmaqla, səhmlərin nəzarət paketi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq kommersiya hüquqi şəxs kimi qeydə alınmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi ilə razılaşdırılmış mühüm qərarların bütün icrası əsasnamədə tam şəkildə əks olunmuşdur. KOB klasterləşdirmə layihəsi çərçivəsində "KOB klaster şirkəti" ən azı 10 müstəqil mikro, kiçik və orta müəssisə ilə iqtisadi müqavilələr bağlamalı və klasterin xammal və material dəyərinin 50% -ni yerli şirkətlərdən satın almalıdır.

Bəs bir KOB klaster şirkəti tərəfindən həyata keçiriləcək bir layihə üçün minimum investisiya məbləği necə və hansı miqdarda müəyyən edilir. Bu məbləğ Bakı şəhəri üçün 5 milyon manat, lakin Bakı ətrafı yaşayış məntəqələri üçün isə 3 milyon manat əhatə edir. Sumqayıt və Gəncə şəhərlərində nisbətən bu məbləğ azdır və 2.5 milyon manatı əhatə edir. Yerdə qalan rayon və şəhərlərdə isə məbləğ 1.5 milyon və xüsusi olaraq qeyd edilən bəzi bölgələrdə isə bu məbləğ 0.5 milyona qədər az məbləqlə kifayətlənmişdir (<http://www.e-qanun.az/framework/42728>, 2019).

Bir şirkətin KOB klaster hesab edilməsi üçün onun müəyyən edilmiş kriteriya və meyarlardan keçməsi əsasdır. İlk öncə KOB klaster şirkətinin illik dövriyyəsi Agentlik tərəfindən qəbul edilmiş maliyyə və iqtisadi sənədlərində nəzərdə tutulmuş investisiya məbləğinin 20 faizindən az olmamalıdır. Digər tərəfdən qanunda nəzərdə tutulmuş əməliyyatların tam sənədləşdirilməsi yəni, elektron hesab-faktura, elektron vergi hesab-fakturası, yük gömrük sənədləri, ciddi hesabat və digər bütün sənədlər qanun çərçivəsində müəyyən edilmiş normalara uyğun olmalıdır. Bununla yanaşı əməliyyatlarda nağdsız ödənişlərə üstünlük vermək də əsas amillərdəndir. Eyni zamanda vergidən yayınma halları qəti olaraq olmamalıdır (<http://www.e-qanun.az/framework/42728>, 2019).

Azərbaycan Respublikasının Vergi Qanunu KOB klaster şirkətləri və KOB klasteri iştirakçıları üçün aşağıdakı vergi güzəştlərini təmin edir:

Bir KOB klaster şirkəti KOB klaster şirkətlərinin reyestrinə daxil edildiyi tarixdən etibarən 7 il müddətinə aşağıdakı vergilərdən azaddır: - gəlir vergisi;

- torpaq vergisi;

- əmlak vergisi;

- Azərbaycan Respublikası Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafı Agentliyinin sertifikatı əsasında istehsal və ya emal üçün maşın, texnoloji avadanlıq və qurğuların ƏDV idxalı.

KOB klaster şirkəti ilə müqavilə əsasında təqdim olunan mallar (iş, xidmətlər) üzrə KOB klasterində iştirak edən fərdi sahibkarın (hüquqi şəxs) əldə etdiyi gəlirin (mənfəətin) bir hissəsi gəlirdən azaddır. Bu müddət 7 ildir (<https://vergiler.az/news/taxes/242.html>,2018).

Azərbaycan üçün çox yeni olan bir sahənin KOB klasterlərin gələcək inkişafı və eyni zamanda hal hazırkı vəziyyəti ikinci fəsilə təhlil edilmişdir. Təhlil zamanı iki metoddan - Müqayisəli təhlil və SWOT analizi metodlarından istifadə edilmişdir.

İlk öncə SWOT analizin KOB klasterlərdə mümkün nəticələrini müəyyən edək.

Cədvəl 1 də qeyd edildiyi kimi Azərbaycanda KOB klasterlərə edilən dövlət dəstəyi onun əsas güclü tərəfidir. Bunun nəticəsi olaraq qısa zamanda KOB klasterlər sürətlə inkişaf etmişdir.

Cədvəl 1: SWOT analizi: KOB klasterlərində Güclü (Strength) tərəfləri

Güclü (Strength)

- Dövlət tərəfindən verilən müxtəlif vergi güzəştləri KOB klasterlərin daha sabit inkişafını təmin edir.
- Ağıllı yeni smart ixtisaslaşma strategiyalarını digər strategiyalarla uyğunlaşdırılmış və strateji və operativ səviyyəsi arasında koordinasiya mexanizmləri qurulmuşdur.
- Strategiyaların və maliyyələşdirmə proqramlarının hazırlanmasında və həyata keçirilməsində maraqlı tərəflərin (müvafiq nazirliklər, vasitəçilər, qruplar və s.) iştirakı mövcuddur.
- Ekosistemlər vasitəsilə əməkdaşlıq KOB klasterlərin inkişafında böyük rol oynayır.
- KOB klasterlərə güclü nəzarətin olması burada yarana biləcək problemlərin həllində əsas amildir.

Mənbə : müəllif tərəfindən aparılmış analiz nəticəsində tərtib olunmuşdur.

Ölkəmizdə yeni olan KOB klasterlərdə müəyyən problemlərdə mövcuddur. Bunlardan başlıcası yetərli ixtisaslı kadr çatışmazlığı və bəzi sahibkarların KOB klasterlərə edilən güzəştlərdən suni istifadə etməyə çalışmasıdır. Ətraflı olaraq Cədvəl 2 də qeyd edilmişdir

Zəif(Weakness)

- Edilən vergi güzəştlərində saxtakarlığın mövcud olması halları yəni bəzi sahibkarların KOB klasterlərə edilən güzəştlərdən düzgün istifadə etməməsi halları mövcuddur.
- KOB klasterlərdə rəqəmsal inkişafın faydaları barədə məlumatlılığın olmaması isə onun davamlı inkişafında qarşıya çıxan başlıca problemdir.
- Şirkətlərdə ixtisaslaşmış İKT bacarıqlarına sahib kadr çatışmazlığı, ümumilikdə ixtisaslı kadr çatışmazlığı yalnızca KOB klasterlər üçün deyil eyni zamanda bütün sahibkarlıq sahələrində olan mühüm çatışmazlıqdır.
- Kiçik və orta müəssisələrin rəqəmsal çevrilməsinə dair maliyyələşdirmə alətlərinin geniş olmaması .
- Layihələrin həyata keçirilməsi üçün vaxt çatışmazlığının yaratdığı problemdə KOB klasterlərin inkişafına maneə olan amillərdəndir.

Mənbə : müəllif tərəfindən aparılmış analiz nəticəsində tərtib olunmuşdur.

Ölkəmizdə KOB klasterlərin gələcək inkişafı üçün yetərli üstünlüklər mövcuddur. Bunun üçün xarici təcrübələrdən xüsusilə Avropa təcrübəsindən yararlanmaq və hətta xaricdən bu sahədə ixtisaslaşmış kadrların gətirilməsi mümkündür. Bu barədə ətraflı olaraq Cədvəl 3 də qeyd edilmişdir.

Cədvəl 3: SWOT analizi: KOB klasterlərində üstün tərəfləri

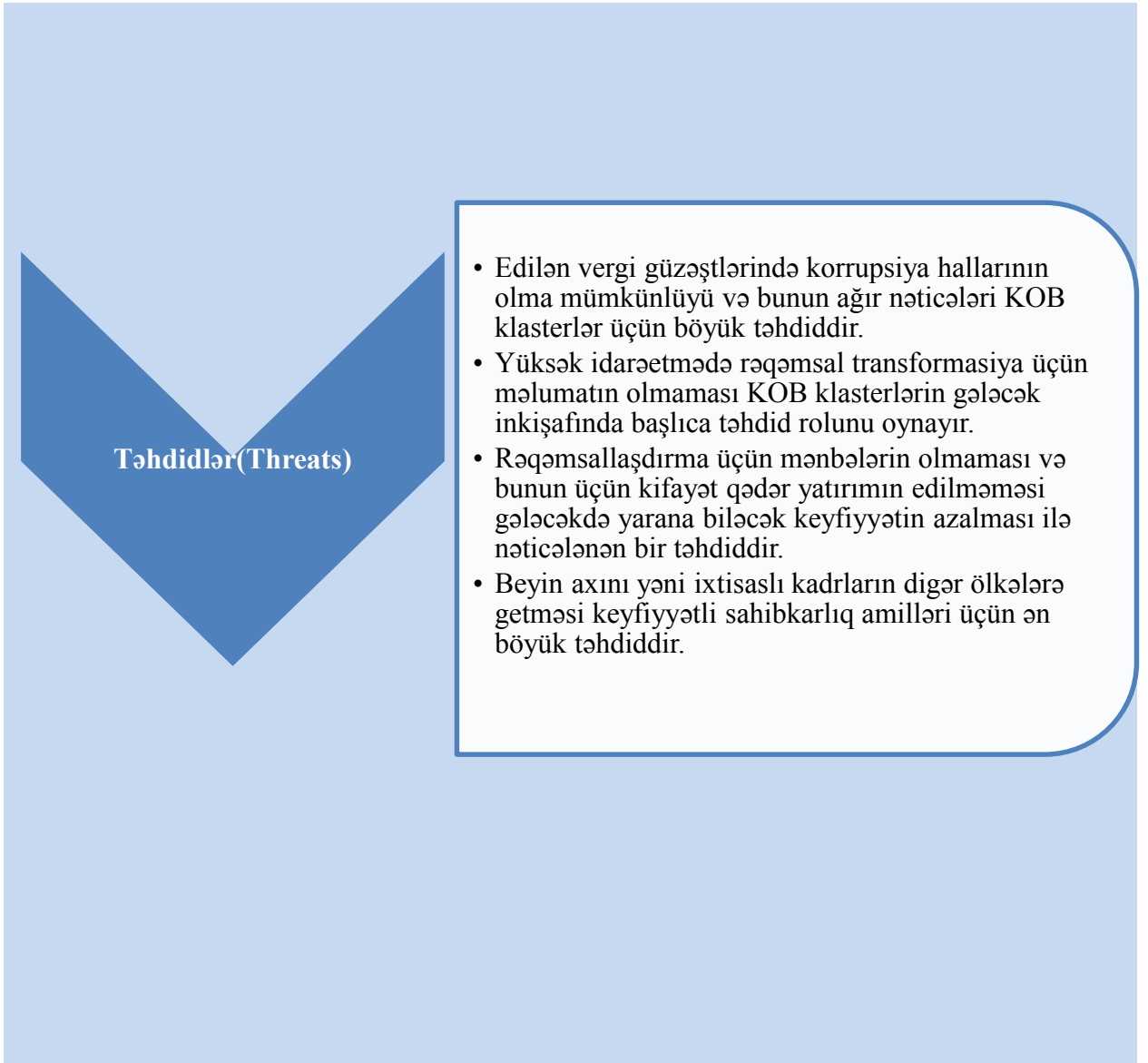
Üstünlüklər(Opportunities)

- Pilot layihələr üçün sınaq sahələrinin inkişafı KOB klasterlərin gələcək inkişafına təminat verən amillərdən biridir.
- Müəssisələr və universitetlər arasında sıx əlaqə qurularaq KOB klasterlərin gələcək inkişafına təminat vermək mümkündür.
- Edilən vergi güzəştlərində Avropa təcrübəsindən yararlanaraq Azərbaycan üçün Avropa modeli formalaşmalıdır.
- Rəqəmsal transformasiyada KOB klasterləri və dövlət sektorunu dəstəkləyən Rəqəmsal İnnovasiya Mərkəzləri yaradılmalı və dahada inkişaf edilməlidir.
- Avropa fondlarına giriş üçün şərait yaradılmalıdır
- KOB klasterlərin bazarda ağırlığının artırılması siyasətinin formalaşdırılması və məlumat ötürülməsi üzərində işlənilməlidir.

Mənbə : müəllif tərəfindən aparılmış analiz nəticəsində tərtib olunmuşdur.

Bildiyimiz kimi ölkəmizdə bütün sahələrdə korrupsiya ilə mübarizə üçün tədbirlər görülür və bu öz nəticəsini verir. Digər tərəfdən bu KOB klasterlər üçün böyük bir təhdiddir. Cədvəl 4 də KOB klasterlər üçün mövcud olan təhdidlər qeyd edilmişdir.

Cədvəl 4: SWOT analizi: KOB klasterlərində təhdid tərəfləri

Mənbə : müəllif tərəfindən aparılmış analiz nəticəsində tərtib olunmuşdur.

Nəticə olaraq apardığım SWOT analiz zamanı Azərbaycan üçün KOB klasterlərdə mövcud problemlər , üstünlüklər , davamlı inkişafa maneə olacaq təhdidlər və potensiallar araşdırılmışdır. Bunun əsasında KOB klasterlərin inkişafı üçün ölkəmizdə yeterli potensialın olması və davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün müxtəlif xarici təcrübələrdən istifadəsinin vacib amil olduğu müəyyən edilmişdir. Burada qarşıda duran başlıca problem ixtisaslı kadr çatışmazlığıdır. Ölkəmizdə yeni olan bu sahənin inkişafında yetərli ixtisaslı kadr ehtiyatı təmin edilməzsə uzun müddətli xarici təcrübələrdən və digər ölkələrin ixtisaslı kadrlarından asılılıq yaranacaqdır. Başlıca həll yolu olaraq beyin axınının qarşısını almaq və təcrübəli kadrların yetişdirilməsinə xüsusi diqqət ayırmaqdır.

2.2. Dünya təcrübəsində Kiçik və orta biznes klasterlərinə vergi güzəştlərinin tətbiqi mexanizmləri

Mövcud ədəbiyyatlar KOB klasterlərin inkişafı üçün çoxsaylı izahatlar versə də, ümumiyyətlə bizə müəyyən yerlərdə müəyyən klasterlərin nə üçün yaradıldığını izah etmir. Bəzi klasterlərin niyə təbii ehtiyatların yaxınlığında inkişaf etdikləri aydın ola bilər, ancaq bu cür qaynaqlardan asılılığı məhdud olan ərazilərin niyə xüsusi yerlərdə yerləşməsi daha az aydın olur. Bir çox klasterlərin kökləri müəyyən yerli faktorlardan, yerli tələbat və ya əlaqəli sənayedə olmuşdur. Solingen (Almaniya) yerli dəmir filizi ehtiyatları, sobalar üçün odun və su gücü, Carrara (İtaliya) daş emalı sənayesi (mərmər yataqları) və qərb ipək sənayesi Yaponiyada bıçaq sənayesinin erkən inkişafında əmələ gələn xüsusi təbii şərtlərdir. (Çinə yaxınlıq, tutarlı və nəmli iqlim). Xüsusi təcrübə hovuzları, San Francisco Körfəz Bölgəsi və Boston ətrafındakı elektronika və biotexnologiya sahələrinin, Rochester və Wetzlar (Almaniya) optik sənayelərinin inşasında vacib idi. Xüsusi yerli tələb Bologna qablaşdırma maşın sənayesinin, Şərqi İsveçrənin tekstil maşın sənayesinin və Turin ətrafında fabrik otomasyon sənayesinin qurulmasına gətirib çıxardı. Bazar şəhərlərinə yaxınlığı Prato tekstil sənayesi və Solingen bıçaq sənayesinin erkən inkişafına kömək etdi. Bazel əczaçılıq sənayesi və Yaponiyanın karbon lif sənayesi kimi digər sahələr əlaqəli böyüdü (Abel-Koch J. və başqaları 2015).

Sənayeye məxsus biliklərin yaradılması, təchizatçı və alıcı şəbəkələrinin inkişafı və şirkətləri yenilik etməyə məcbur edən yerli rəqabət təzyiqləri, klasterin ilk üstünlüklərini əvəz etdikdən sonra da bir çox regional qrupun böyüməsini stimullaşdırdı. İyirminci əsrin ikinci yarısında Solingen işçi qüvvəsinin təcrübəsi və bölgənin bıçaq sənayesinə yönəlməsi yerli sənayenin müvəffəqiyyəti üçün təbii üstünlüklərdən daha vacib idi. Carrara əvvəllər yerli mərmər ixrac edirdi, lakin indi daşların dünyanın hər yerindən idxal edildiyi, kəsildiyi və yenidən ixrac olunduğu inkişaf edən bir sənayeyə sahibdir. Carrara daş kəsmə maşınlarının xüsusi təcrübəsi ağır daş plitələrin idxalı və yenidən ixracı xərclərini üstələyir. Eynilə, Basel

alimlərinin və texniklərinin bacarıqları yerli boya sənayesinə yaxınlığı deyil, yerli dərman sənayesi üçün üstünlükdür (Brassell M. and Boschmans K., 2018).

Regional klasterlərin böyüməsi və davamlılığı yerli mühitin təmin etdiyi yenilik üçün təzyiqlərinin, stimullarının və imkanlarının inkişafından qaynaqlanır. Bu, müəyyən regional qrupların dağılmış rəqiblərlə uğurla rəqabət aparmasına imkan verir. Yenilikçi performans, yenilikçi investisiyaların, texnoloji imkanların və yenilikçi fəaliyyətin səmərəliliyi və diqqət mərkəzinin bir funksiyasıdır. İnnovativ fəaliyyətə sərmayə qoymaq həm rəqabətin təbiətindən, həm də sənayenin bazar quruluşundan, yeniliyin təbliğindən və yenilikdən əldə olunan qazancın məqsədəuyğunluğundan asılıdır. İnnovativ fəaliyyətin effektivliyi tədqiqatçıların, menecerlərin və işçilərin bilik və bacarıqları, onlara verilən məlumatlar və firmanın bazarda yenilik etmək qabiliyyətidir. Yenilikçi fəaliyyətin inkişaf istiqamətinə və diqqət mərkəzinə bir sahədəki qəbul olunan imkanlar və çətinliklər də təsir edir. Bu xüsusiyyətlərin hər biri lokallaşmadan təsirlənə bilər.

Bir çox klasterlərə daxil olan firmaların, təchizatçıların və alıcıların coğrafi konsentrasiyası fikir və yeniliklər üçün qısa rəy dövrləri təmin edir. Bu, istehsalçı ilə müştəri arasında təkrarlanan bir proses nəticəsində və ya təchizatçıların və ya alıcıların yeni məhsul və ya xidmətlərin vacib mənbəyi olduğu sahələrdə meydana gələn məhsul və xidmətlər üçün xüsusilə vacibdir. Sassuolo keramik plitələr sənayesi, Silikon elektronika sənayesi, Şotlandiya neft və qaz sənayesi, Wetzlar optik sənayesi və digərləri yenilikçi performans əhəmiyyətli qatqı təmin edən yerli təchizatçılarla yaxınlıq tapdılar. Məsələn, dünyanın dörd bir yanından gələn alıcılar Şimali İtaliyadakı tekstil, geyim və ayaqqabı qruplarına və Hong Kongdakı oxşar sahələrə üz tuturlar.

Bölgə klasterlərinin çoxsaylı nümunələri rəqabət üstünlüyünün rəqabət və iqtisadi fəaliyyətin qloballaşmasına baxmayaraq lokallaşdırıla biləcəyini sübut edir. Əlbəttə ki, görünən paradoks həqiqətən paradoks deyil. Qloballaşma iqtisadi fəaliyyətin coğrafi yayılmasına gətirib çıxara bilər, eyni zamanda müəyyən rəqabət üstünlüyü mənbələri olan firmalara və yerlərə həmişə başqa bölgələrin hesabına olmasa da daha geniş coğrafi ərazilərdən faydalanmağa imkan verir. Qloballaşan

qüvvələr rəqabətli iqtisadiyyatların coğrafi qaynaqlarını təsir edən qüvvələrə nisbətən daha sürətli hərəkət etdikləri müddətcə, bəzi cəhətdən daha az fərqli olacaqlar. Qloballaşma və lokalizasiya meyilləri, müəyyən bir yerin bir bölgənin iqtisadi rifahından daha az əhəmiyyət kəsb edən qloballaşma və lokalizasiya tendensiyalarından faydalanacağını və ya bundan əziyyət çəkəcəyini təyin edən keyfiyyətləri xüsusi olaraq müəyyən edir.

Aşağıda ilkin olaraq Çin və Almaniya klasterlərinin fəaliyyəti daha sonra isə Avropa Birliyində KOB klasterlər üçün edilən vergi güzəştləri və digər güzəştlər araşdırılmışdır.

KOB klasterlər yeni və inkişaf edən texnologiyaları tətbiq etməyə meyilli olsalar da, yenilik imkanları və mənbələrin olmamasından əziyyət çəkdikləri məlumdur. Bu çətinlikləri həll etməyin bir yolu bölgədəki KOB klasterlərə daha yaxın iş şəbəkələri vasitəsilə innovasiya imkanlarını və yeni fikirləri və istehsal mənbələrini bölüşmək üçün bir platform təmin edə biləcək "qruplar" inkişaf etdirməkdir. Bu fəsilə həm coğrafi, həm də sənaye sektorlarında yüksək dərəcədə cəmlənmiş Çin KOB klaster qruplarının xüsusiyyətləri təsvir edilmişdir. KOB klasterlərinin tipik bölgələrini müqayisə edərək və yenilik imkanlarını təhlil edib məhsul quruluşunun, uyğun bir yenilik mühitinin, öyrənmə qabiliyyətinin və yenilik etmək istəyinin qrup halında yenilik etmə qabiliyyəti üçün çox vacib olduğu qənaətinə gəlinmişdir.

2015-ci ilin statistikasına görə, kiçik və orta biznes klasterləri Çin müəssisələrinin sırasıyla 55,3 faizini təşkil edir. Çində milli ÜDM-in 74,7 istehsalın 58,9 gəlirin 46,2 ixrac dəyərinin 62,3 faizini KOB təşkil edir. Ancaq fəaliyyət baxımından yüksək texnologiya ilə təmin olunmuş KOB klasterlər ölkədəki bütün yeni texnologiyaların 80 faizini əhatə edir. KOB klasterlər, xüsusən də İT sahələrində, inkişaf etməkdə olan texnologiyalara yiyələnmək üçün daha səmərəli yol olaraq görünürlər.

Bir çox bölgədə KOB klasterləri yaxşı qurulsalar da, istehsal səmərəliliyi və texnoloji məzmunu, innovasiya mənbələrinin coğrafi bölgələr üzrə bərabər olmayan paylanması ilə qeyri-bərabər dərəcədə şəxələndirilir. İnformasiya Sənayesi

Nazirliyinın statistikasını göstərir ki, 280-dən çox Őhrdn yalnız 160-ı əsas komponentləri KOB klasterləri olan sənaye qrupları tərəfindən istehsal olunur. in KOBİ qruplarının əksəriyyəti İnci ayı Delta İqtisadi Bölgəsi, Yangtize ayı Delta İqtisadi Bölgəsi v Bohai Sahil İqtisadi Bölgəsində cmlŐmiŐdir (Zhang X. və baŐqaları, 2016).

Zhe-jiang-a görə (Őkil 4) klaster əməyin çox olduđu yerlərdə baŐ verir. Elektron və rabitə, kimyəvi maddələr və czaılıq kimi yüksək və yeni texnologiyalarda da bu baŐ verir. Aydındır ki, Zhejiangdakı KOB klasterinin əsas hissəsi hələ də iŐi qüvvəsi tələb edir. Bu həqiqətən KOB klasterlərinin təbiətini əks etdirir. KOB klasterləri əsasən iŐi qüvvəsi tələb edən sahələrdir, baxmayaraq ki, Pekindəki Zhongguancun v Guangdongdakı Dong-guan kimi bəzi yüksək texnoloji klasterlər mövcuddur (http://immi.ath.bielsko.pl/wp-content/uploads/2017/03/5_5.pdf, 2016).

Őkil 4: Çində KOB klasterlərinin Zhe-Jiang bölgəsi üzrə təsnifatı.

Zhe-Jiang bölgəsi	KOB klasterlərin ixtisaslaŐması
Hang Zhou	MaŐınqayırma, dərman istehsalı, elektrik avadanlıqlar
Ning Bo	MaŐın, czaılıq, kimya sənayesi, kimyəvi liflər.
Jia Xing	Dəri, maŐın v alətlər
Zhou Shan	Su məhsulları, okean məhsullarına əsaslanan dərmanlar.
Wen Zhou	MaŐın, plastik, qablaŐdırma v çap, alətlər, elektrik komponentlər / cihazlar.
Qu Zhou	Gbrlər, tikinti materialları (sement), elektrik və maŐınlar
Li Shui	Taxta istehsalı, sənətkarlıq, təsərrüfat məhsulları emalı.

Mənbə : (ITTIS) International Technology Transfer and Innovation Studies formu http://immi.ath.bielsko.pl/wp-content/uploads/2017/03/5_5.pdf

Almaniya KOB klasterlər üçün bir nümunədir. Bunun səbəbi bir neçə vacib amildir:

- Almaniyanın yerli qeyri-kommersiya bank sistemi (Sparkassen);
- Praktik və nəzəri təhsili birləşdirən ikili peşə sistemi;
- Güclü həmkarlar ittifaqına sahib olması və həmkarlar ittifaqlarının yüksək sosial kapitalı;
- KOB klasterlərinə dövlət dəstəyi (Abel-Koch J. və başqaları, 2015).

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi inkişafın olması zəruridir, ancaq sosial inkişaf olmadan bu uğurlu olmayacaqdır. Sosial bazar iqtisadiyyatı, maliyyə və təhsil sistemi və KOB klasterlərə dövlət dəstəyi ilə yüksək sosial kapitalı olan Almaniya inkişaf etməkdə olan ölkələrdə KOB klasterlərlə bağlı müzakirələrə təkan verə bilər.

Çin bazarı həm böyük, həm də kiçik şirkətlər üçün imkanlarla doludur. Bəlkə də nadir hallarda nəzərə çarpır ki, Çinin yalnız böyük deyil, kiçik şirkətlər də daxil olmaqla hər ölçülü xarici şirkətlərə öz qapılarını açmışdır. Çin, Amerika Birləşmiş Ştatları ilə ticarət mübahisələri zamanı da sahibkarlara dəstək etməyə davam etmişdir, Çin bu yaxınlarda KOB klasterlərə dəstək olmaq üçün daha çox vergi güzəştləri əlavə etdi. Bu qaydalar üç il müddətində qüvvədə olacaqdır (2019 yanvarın 1-i tarixindən başlayaraq). Xarici şirkətlər Çin bazarına daxil olmaq üçün qüvvəyə minmiş yeni qaydalardan yararlanmağa bilərlər (Zhang X. və başqaları, 2016).

Konkret sənaye sahələrini inkişaf etdirmək və fokus sahələri yaratmaq üçün Çinin ümumi vergi qanunlarına xeyli dəyişikliklər etmişdir. Belə sahələrdən biri də KOB klasterlərdir. Bir şirkət, aşağıdakı meyarlardan birinə cavab verərsə, KOB klaster hesab ediləcəkdir.

- 300-dən az işçi və ya;
- İllik satış 30 milyon yuandan az və ya;
- 40 milyon yuandan aşağı olan aktivlər bu kateqoriyaya aiddir.

Cədvəl 5: Çində ümumi vergi faizləri

Kateqoriyalar	Vergi Dərəcələri
---------------	------------------

Standart vergi	25 %
KOB klasterlər üçün	10 %
Yüksək texnologiya müəssisələri	15 %
Dövlət əhəmiyyətli sənayə sahələri	15 %

Mənbə : Çin İqtisadiyyatı Nəşri, Aprel 2019

<http://www.chinatax.gov.cn/eng/c101270/c101271/c5157953/content.html>

Cədvəldə müəyyən edildiyi kimi Çində KOB klasterlərə edilən vergi güzəştləri kifayət qədər yetərlidir və bunu davamlı inkişaf etdirmək üçün dövlət əhəmiyyətli tədbirlər görülür.

Alman KOB-ları, Alman iqtisadiyyatının onurğa sütunu olaraq görülür. 2015-ci ildə bütün Alman şirkətlərinin 99,6 faizi KOB-lar idi ki, bu da sosial sığortaya aid bütün iş yerlərinin 58,5 faizini, Almaniyaadakı bütün şirkətlər üzrə satışların 35 faizini təşkil edirdi. 2015-ci ildə bu, Almaniyaada xalis əlavə dəyərin 54.9 faizini təşkil etmişdir. Sənaye ixracatının 65,5 faizini Avropaya, 8,3 faizini NAFTA ölkələrinə və 6,9 faizi Çinə göndərildi. Alman KOB klasterlərinin məhsuldarlığı fərqlidir, lakin inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki məhsuldarlıq fərqləri ilə müqayisə edilə bilməz. 2015-ci ildə Alman mikro müəssisələrində işləyən bir nəfər üçün ümumi əlavə dəyər 42.700 Avro, 10-19 və 20-49 işçisi olan kiçik müəssisələr üçün adambaşına düşən əlavə dəyər 40.800 və 46.900 idi. (Cədvəl 6). Əslində, Alman mikro müəssisələri 10 ilə 19 nəfərədək işçisi olan kiçik müəssisələrdən daha məhsuldar idi. Orta ölçülü bir firmanın məhsuldarlığı orta KOB-dan daha yüksəkdir. Lakin burada da məhsuldarlıq fərqləri tipik inkişaf etməkdə olan ölkədəki fərqlərlə müqayisə edilə bilməz (<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/189840/1/GLU-WP-No53.pdf>, 2018).

Cədvəl 6: KOB və iri müəssisələrin məhsuldarlığı Almaniya, 2015

KOB klaster işçi sayı üzrə göstərici

Bir işçiyə düşən ümumi əlavə dəyər minlərlə avro

0-9	43
10-19	41
20-49	47
50-249	57

Mənbə :The Global Labour Universiteti (GLU)tədqiqatı
<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/189840/1/GLU-WP-No53.pdf>

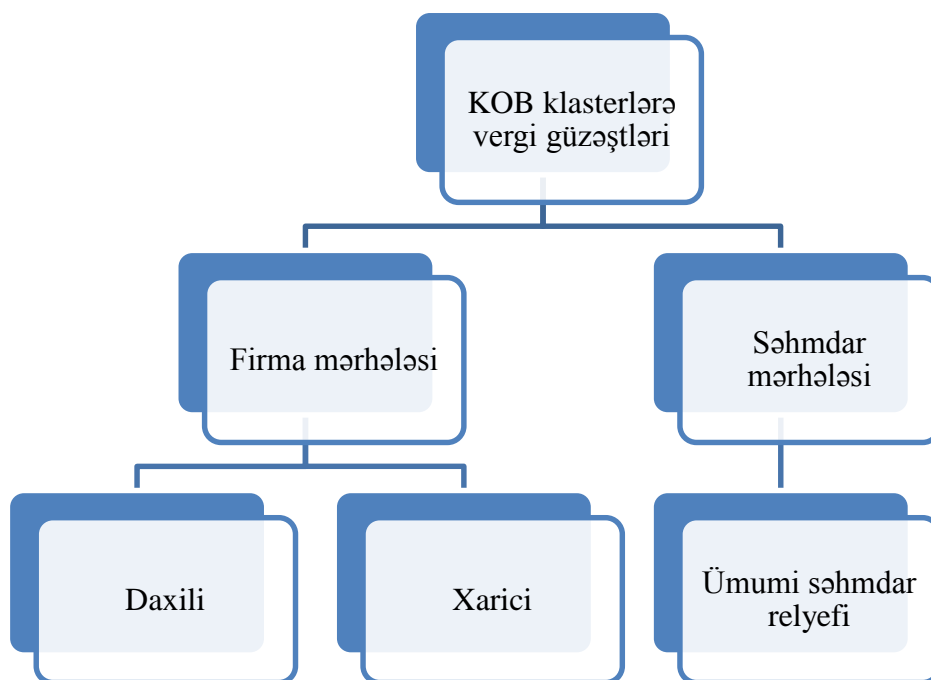
Almaniyanın İqtisadiyyat naziri Peter Altmaier, 29 Avqust 2019 tarixində KOB klasterlər üçün təklif olunan vergi güzəştlərini elan etdi. Əsas güzəştlərdən biri də KOB klasterlər üçün yenidən yatırılan mənfəət üçün 25% vergi dərəcəsi limitinin tətbiq edilməsidir. Digər təkliflər arasında iş ortaqları üçün 45% vergi limiti və işsizlik sığortasına tətbiq edilən verginin azaldılması yolu ilə sosial sığorta haqlarının 40% endirilməsi də var.

Çin və Almaniya təcrübəsi ilə Azərbaycan KOB klasterlərinə edilən vergi güzəştlərinin müqayisəsi göstərirkki ölkəmiz üçün yeni olan bu sahədə KOB klasterlərə kifayət qədər güzəştlər mövcuddur.Bunun bariz nümunəsi olaraq isə KOB klasterlərin 7 il müddətinə gəlir, əmlak və torpaq vergisindən azad olmasını göstərmək olar (<https://vergiler.az/news/taxes/242.html>,2018).

Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə KOB klasterlər üçün müəyyən edilən vergi güzəştləri və digər güzəştlər firma mərhələsi və səhmdar mərhələsi olmaqla iki yerə bölünmüşdür .

Təsnifat ətraflı olaraq aşağıdakı sxemlərdə qeyd edilmişdir.

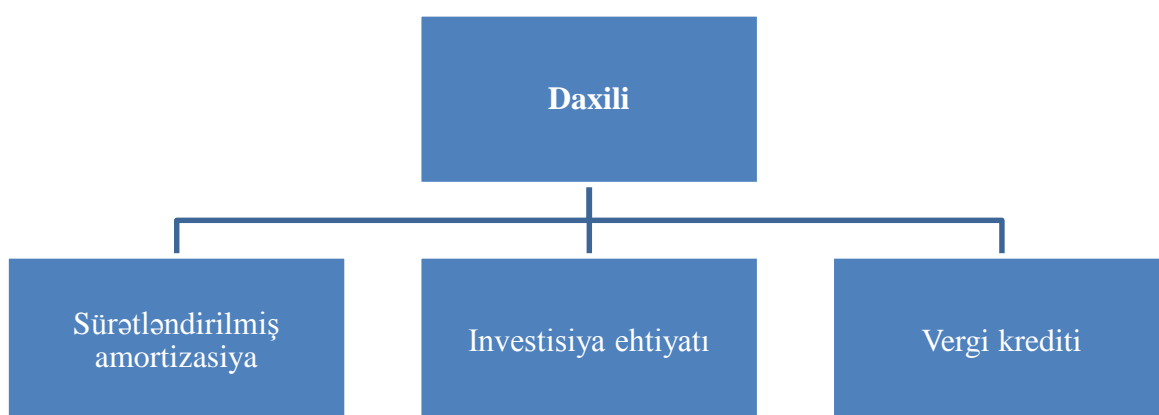
Sxem 1: KOB klasterlərdə vergi güzəştlərinin təsnifatı.

Mənbə : Avropa klaster siyasəti forumu <https://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp17006.pdf>

Bildiyimiz kimi KOB klasterlərə Avropa Birliyi ölkələrində dövlət tərəfindən xüsusi dəstək göstərilir. Bu dəstəyin bir növüdə onlara edilən güzəştlərdir. Sxem 1 də KOB klasterlərə edilən vergi güzəştlərinin təsnifatı göstərilmişdir.

Sxem 2: Avropa Birliyi ölkələrində daxili növ vergi güzəştləri

Mənbə : Avropa klaster siyasəti forumu <https://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp17006.pdf>

Sxem 2 de qeyd edildiyi kimi AB –nə daxil olan ölkələrdə daxili növ güzəştlər 3 hissədən ibarətdir və bu sinifləndirilmə sxem 3 də AB – nə daxil olan ölkələr üzrə göstərilmişdir.

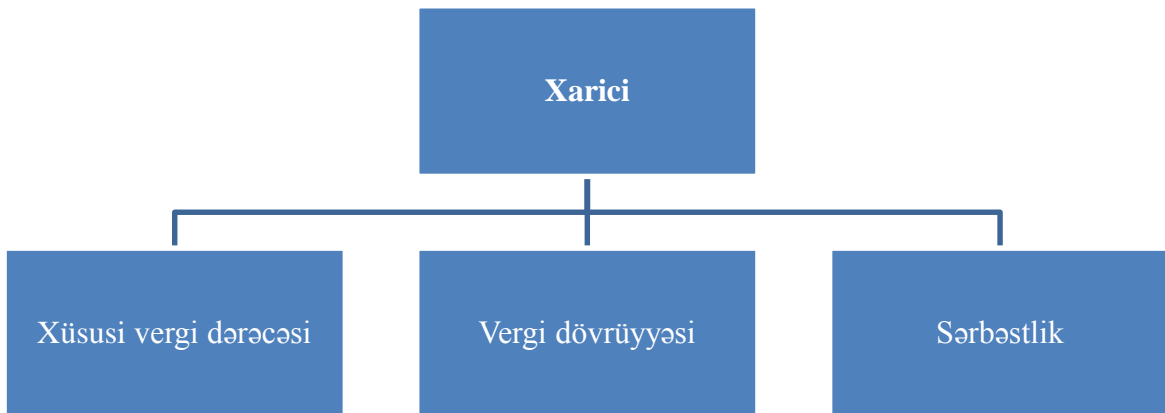
Sxem 3: AB – nə daxil olan ölkələrin daxili növ üzrə sinifləndirilməsi

 Sürətləndirilmiş amortizasiya	 Investisiya ehtiyatı	 Vergi krediti
Belçika	Belçika	Fransa
Almaniya	Xorvatya	Latviya
Macarıstan	Almaniya	Malta
Litva	Macarıstan	Polşa
Polşa	Hollandiya	Macarıstan
İspaniya	Portuqaliya	

Mənbə : Avropa klaster siyasəti forumu <https://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp17006.pdf>

Sxem 3 də qeyd edildiyi kimi KOB klasterlərə edilən vergi güzəştlərinin ölkələr üzrə sinifləndirilməsi göstərilmişdir.

Sxem 4: Firma səviyyəsində xarici növ vergi güzəştləri

Mənbə : Avropa klaster siyasəti forumu <https://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp17006.pdf>

Bu sxemdə qeyd edilmiş növlər ölkələr üzrə sinifləndirilərək sxem 5 də qeyd edilmişdir.

Sxem 5: Xarici növ vergi güzəştlərinin ölkələr üzrə təsnifatı

Xüsusi vergi dərəcəsi

Belçika
Latviya
Macarıstan
Litva
Hollandiya
Portuqaliya
İspaniya
İngiltərə

Vergi dövrüyyəsi

Macarıstan
Portuqaliya
Ruminiya

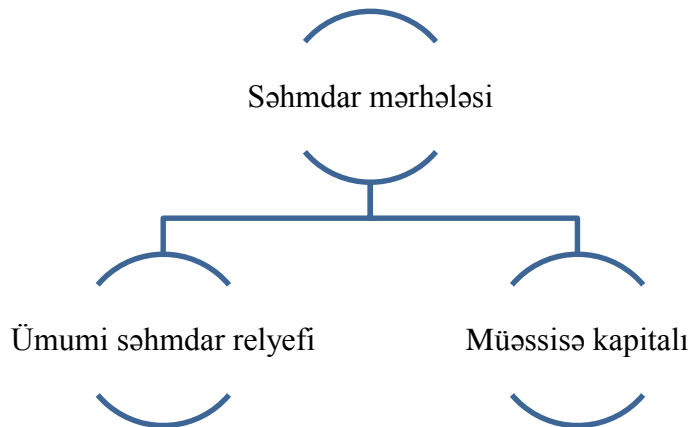
Sərbəstlik

Belçika
Fransa
Lüksemburq
Portuqaliya
İspaniya

Mənbə : Avropa klaster siyasəti forumu <https://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp17006.pdf>

Firma səviyyəsində edilən vergi güzəştlərində xarici növ olaraq 3 forma mövcuddur. Bu təsnifata əsasən Macarıstan xüsusi vergi dərəcəsi və vergi dövrüyyəsi kategoriyasına aiddir

Sxem 6: KOB klasterə vergi güzəştlərində səhmdar mərhələsi üzrə təsnifat

Mənbə : Avropa klaster siyasəti forumu <https://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp17006.pdf>

AB –nə daxil olan ölkələrdə KOB klasterlərə edilən vergi güzəştlərinin digər forması Səhmdar mərhələsi adlanır və bu özlüyündə iki növü əhatə edir : ümumi səhmdar relyefi və müəssisə kapitalı

Sxem 7: Ümumi səhmdar relyefi və müəssisə kapitalı üzrə təsnifat.

Ümumi səhmdar relyefi

- Avstria
- Fransa
- Belçika
- İtaliya

Müəssisə kapitalı

- Belçika
- Danimarka
- Fransa
- Yunanıstan

Mənbə : Avropa klaster siyasəti forumu <https://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp17006.pdf>

Burada göründüyü kimi Belçika və Fransa hər iki bölməyə daxildir, bu isə bu ölkələrdə KOB klasterləri üçün davamlı inkişafın təmin edilməsinə atılan bir addımdır.

KOB klasterlərin xüsusi dəstəyə ehtiyacı, xüsusilə vergi güzəştləri şəklində Avropa siyasətçiləri arasında məşhur bir inanacdır. Bununla birlikdə, müəyyən vergi ödəyiciləri qrupları üçün vergi güzəştləri diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir. Hər şeydən əvvəl vergi sistemi mümkün qədər ədalətli, sadə və qərəzsiz olmalıdır. Resursların bölüşdürülməsindəki təhriflər minimuma endirilməlidir. Təbii ki, kiçik və iri firmalara qarşı ayrı-seçkilik münasibətləri bu rəhbər prinsiplərə ziddir və hər iki qrupa imtiyazların verilməsinin əsas səbəbləri olmalıdır. Bu cür səbəblər göstərildiyi təqdirdə, vergi güzəştlərinin adekvatlığı, məqsədyönlü problemləri və onların icrası ilə bağlı xərcləri düzgün həll etmək və azaltmaq qabiliyyətindən asılıdır. Effektivliyini təmin etmək və istənməyən mənfi təsirlərdən çəkinmək üçün sadə, şəffaf və qərəzsiz bir şəkildə müəyyən edilməlidir. Hal-hazırda mövcud rejimlərə gəldikdə, KOB klasterlərinə vergi güzəştləri Avropa Birliyinə üzv dövlətlərdə geniş yayılmışdır. Ən əsası, mikro və kiçik müəssisələrə və sahiblərinə mütəmadi olaraq azalmış gəlir vergisi dərəcələri təklif olunur. Bundan əlavə, xüsusi

amortizasiya sxemləri, vergi endirimləri və vergi güzəştləri kimi güzəştlərə bir çox vergi qanunlarında rast gəlinir. İkincisi, əsasən çox xüsusi tətbiq sahələri ilə məhdudlaşır, məsələn, bəzi imtiyazsız bölgələr və ya müəyyən növ investisiyalar (Bergner S. M. və başqaları, 2017). Bu tətbiqetmə məhdudiyətlərini nəzərə alaraq, Avropa Birliyindəki rejimlərin böyük əksəriyyəti əksər KOB klasterlərin vergi yükünə ciddi təsir göstərmir. Mövcud KOB klasterlərə güzəştlərin çoxluğunu nəzərə alsaq, onları əsaslandırmaq problemi yaranır. Bununla birlikdə, həqiqətən bazarda uğursuzluq baş verərsə və KOB klaster sektoruna az sərmayə qoyulması ilə nəticələnsə, siyasi müdaxilə təmin edilə bilər. Kiçik müəssisələrə gəldikdə, iş yerlərinin açılması və yenilik şəklində pozitiv xarici təsirlər və içəridən kənar insanlar arasındakı asimmetrik məlumatlar ən çox göstərilən bazar uğursuzluqlarıdır. İkincisi, investorlar riskləri uyğun şəkildə qiymətləndirə bilmədikdə, sərmayə qoymaq istəmirlər, nəticədə kapital təminatı kifayət etmir. Mövcud dəlillər ümumiyyətlə KOB klaster sektorunun yuxarıda göstərilən bazar uğursuzluqlarından təsirləndiyini təsdiqləmir. Əlavə olaraq, mövcud rejimlərin əksəriyyəti, bazar iflasından ən az təsirlənən bu müəssisələrə, yəni yaxşı qurulmuş və yüksək gəlirli müəssisələrə ən düzgün yardım göstərməyə meyillidirlər. Vergi sistemindən qaynaqlanan kiçik müəssisələrin dezavantajları, KOB klasterlərə vergi güzəştlərinin verilməsinin lehinə başqa bir mübahisə yaradır. Ən əsası, KOB klasterlərin uyğunluq yükü nisbətən yüksək olduğu üçün ayrıseçkilik edildiyi güman edilir. Firma ölçüsü əslində problemə səbəb olan xüsusiyyətdir və kompensasiya yardımı hədəflənərkən müraciət edilməli xüsusiyyət də olmalıdır. Əlavə olaraq, KOB klasterlərin vergi sistemi tərəfindən dezavantajlı olduğu güman edilir, çünki iri müəssisələrin vergi mənfəətinin ikiqat vergiyə cəlb edilməsi və məhdud zərər əvəzetməsindən daha çox təsirləndikləri və kapitaldan daha çox asılı olduqları üçün vergi planlaşdırma imkanları olmur. Kiçik müəssisə sahiblərinin özəl və işgüzar münasibətləri qarışdıraraq digər vergi ödəyiciləri qruplarından daha çox vergidən yayındıqları aydındır. Üstəlik, vergiləri minimuma endirəcək şəkildə əməliyyatlar təşkil etmək üçün kifayət qədər azadlığa sahibdirlər; məsələn, qanuni formasını kifayət qədər seçməklə, üstünlüklərinə görə dividendlər təyin etmək və ya

işləri ilə müqavilə əlaqələri qurmaq. Həmçinin, şirkət mənfəətinin ikiqat vergiyə cəlb edilməsi, kapitalda ayrı-seçkilik və zərərin əvəzləşdirilməsinin məhdudlaşdırılması kiçik müəssisələrə böyük müəssisələrdən daha çox təsir göstərə bilməz. Etdikləri təqdirdə də, açıq yanaşma yeni bir təhrif tətbiq edərək tək bir təhrifi azaltmağa çalışmaqdan daha məsələləri birbaşa həll etmək olacaqdır. Ümumiyyətlə, KOB klasterlərə vergi güzəştlərinin istifadəsi bəzi ölkələrdə çox vaxt yersizdir. Mövcud rejimləri nəzərə alsaq, güzəştlərin çoxu KOB klasteri sektorunun problemlərinin həllində təsirsizdir. Ehtiyatlar mütəmadi olaraq yaxşı tərtib olunmur və vergi qanunvericiliyində lazımsız mürəkkəbliyə, eləcə də investisiya və maliyyələşdirmə qərarlarında əlavə təhriflərə səbəb olur. Bu səbəbdən Avropa siyasətçiləri diqqətlərini konkret və təsirsiz KOB klasterlərə vergi güzəştləri verməkdən, biznesin böyüməsi üçün vergi ilə bağlı maneələrin aradan qaldırılmasına yönəltməlidirlər.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIQ KLASTERLƏRİNƏ VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN TƏTBİQİNİN SƏMƏRƏLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

3.1. KOB klasterlərinin Vergi təzidlənməsinin başlıca problemləri.

Bu fəsildə ilk öncə KOB klasterlərə edilən vergi güzəştlərini yenidən nəzərdən keçirib sonra isə güzəştlərin edilməsi prosesində hansı formalı problemlərin mövcudluğuna və onların həlli istiqamətinə toxunacağam.

Bildiyimiz kimi Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi KOB klaster şirkətləri və KOB klasteri iştirakçıları üçün aşağıdakı vergi güzəştlərini nəzərdə tutur. KOB klaster şirkəti reyestrə daxil edildikdən sonra 7 il müddətində bu növ vergiləri ödəməkdən azaddır. (<https://vergiler.az/news/taxes/242.html>,2018).

1. Gəlir vergisi
2. Əmlak vergisi
3. Torpaq vergisi
4. ƏDV

Qeyd edilən vergi güzəştlərinə baxmayaraq KOB klasterlərə maraq kifayət qədər deyildir. Araşdırmamın nəticəsi olaraq üç əsas faktor sahibkarların KOB klaster kimi qeydiyyatdan keçməsinə maneə olduğunu göstərir :

1. İctimai faktor
2. Koordinasiya uğursuzluqları
3. Daşınmaz əmlak

İctimai faktor. Təhsil, təlim, infrastruktur və müəyyən tədqiqat növləri kimi ictimai məhsullar bazarlar tərəfindən daha az təmin edilə bilər. Bu, bütün ölkələrin dövlət (və ya özəl) vasitələri ilə həll etməyə çalışdıqları klassik bir bazar uğursuzluğudur. Ancaq kiçik və orta ölçülü firmaların bu sahədə müəyyən bir problemi var. Parçalanmış kiçik və orta ölçülü firmalar çox vaxt ehtiyaclarını ödəmək üçün kifayət qədər tutarlılıqla və daşıma qabiliyyəti ilə ifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Nəticədə, bütün firmalara fayda verə biləcək bir çox sosial məhsul

yoxdur. Bundan əlavə, kiçik və orta ölçülü firmalar dövlət siyasətindən və ya qaydalarından qaynaqlana biləcək sosial "pisliklərə" (bütün firma qruplarını məhdudlaşdıran xüsusiyyətlərə) cavab verməkdə çətinlik çəkirlər. Bir çox hallarda kiçik və orta ölçülü firmalar texnologiyalar, bazarlar, rəqiblər, yeni təchizatçılar və ya potensial işçilər haqqında məlumat əldə edə bilmirlər. Bu cür firmaların çox vaxt işləri ilə bağlı bütün məlumatları izləmək üçün mənbələri olmur. Bundan əlavə, bəzi məlumat növləri üçün xüsusi təlim gözlənilməz ola bilər .

Koordinasiya səhvləri. Məlumat mövcud olduqda və başa düşülür lakin, bu halda klaster üzvləri birlikdə hərəkət etməkdə çətinlik çəkirlər və uyğunsuzluq meydana gəlir. Kiçik və orta ölçülü firmalar üçün ortaq fəaliyyətlər təşkil etmək çox vaxt çətinidir. Birlikdə hərəkət etmək qabiliyyəti və ya özünə inamı yoxdur. Təşəbbüsün koordinasiyasına kömək edəcək bir forum və tərəfsiz vasitəçi tapmaq çox vaxt çətinidir. Əksər hallarda bu vəziyyətdə potensial qazanc əldə edilə bilməz.

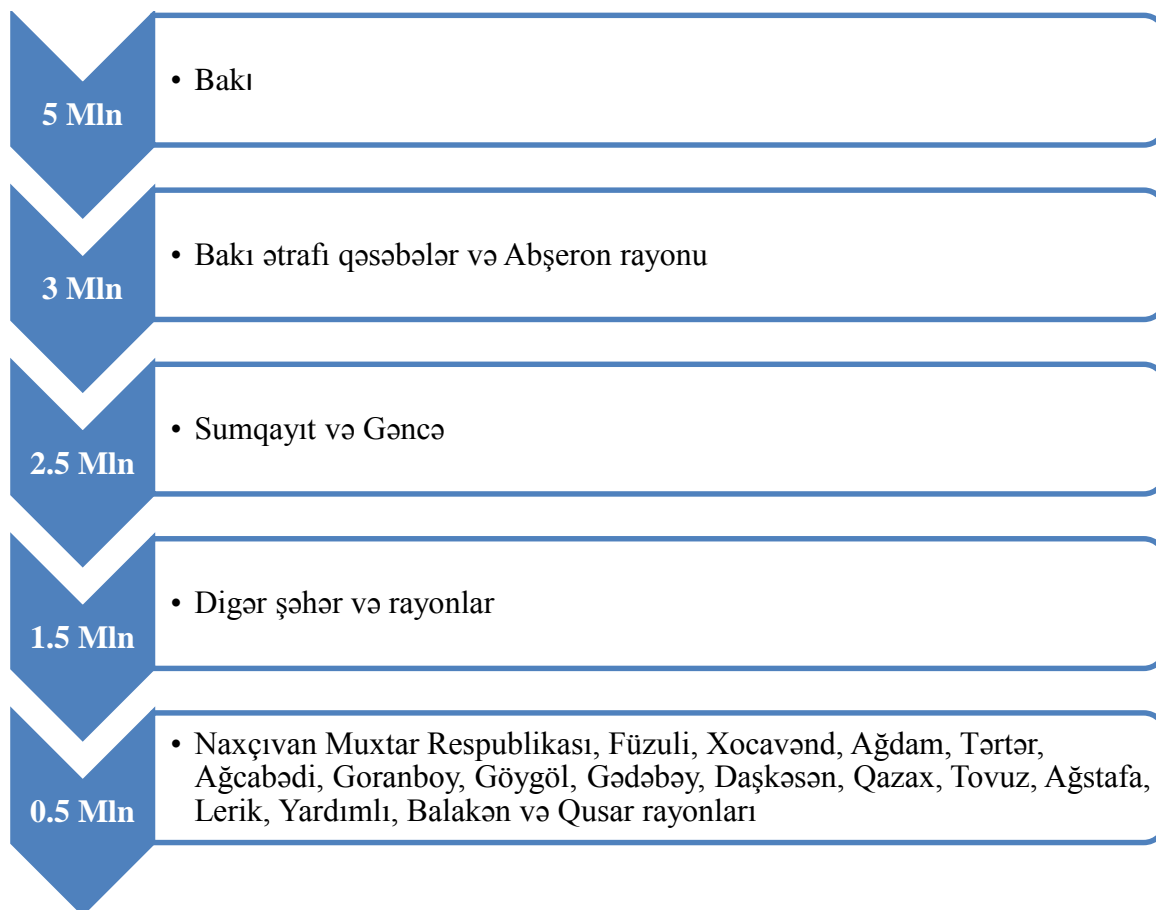
Daşınmaz əmlak. Xüsusilə yeni iş yerləri üçün daşınmaz əmlakının özəl təminatında problemlər ola bilər. Korporativ daşınmaz əmlak investorları tez-tez bilinməyən iş təkliflərinin riskini sevmirlər. Xüsusi daşınmaz əmlak istehsalçıları üçün əmlakın balans dəyəri həm balans, həm də əmlakın gələcək satış perspektivləri üçün vacibdir. Bu səbəbdən, xüsusi mülkiyyət inkişaf etdirənlər, potensial kirayəçilərdən bir əməliyyatın keyfiyyətinin çox olmasını istəyirlər (məsələn, illik icarə və ya zəmanətdən daha çox qazanmaq və ya bir il əvvəl icarəyə götürmək əvvəlki illərdəki yoxlanılmış hesabların təqdim edilməsi ilə nəticələnir).

Klasterlərin inkişaf strategiyalarında bir sıra ümumi elementlər mövcuddur. Onların əksəriyyəti kiçik və orta sahibkarlığa yönəlib. Xüsusən klasterlərlə əlaqəli olmasa da, vergi siyasətini nəzərdən keçirmək, müəssisələrdə tənzimləyici yükləri azaltmaq, idarəetməni sadələşdirmək və əlverişli iş mühitini qorumaqla ümumi iş mühitini yaxşılaşdırmaq səyləri çox vaxt klaster inkişaf siyasətinin bir hissəsi olmuşdur. Bazar məlumatları, müştərilər və rəqiblər haqqında məlumat, texnoloji tendensiyalar haqqında məlumatlar kimi iş və iqtisadi tendensiyalar haqqında məlumat kimi fərdi qruplara xüsusi məlumat vermək səyləri də klasterlərin inkişafına dəstək olacaqdır. Digər bir problem Bakı şəhəri və digər rayonlar

arasındaki “KOB klaster şirkəti”nin həyata keçirəcəyi layihə üzrə investisiyanın minimum həcmi tələbləri fərqiçdir.

“KOB klaster şirkəti”nin həyata keçirəcəyi layihə üzrə investisiyanın minimum həcmi aşağıdakı miqdarda müəyyən edilir:

Sxem 8: İntestisya minumumu şəhər və rayonlar üzrə.

Mənbə : Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin Kollegiyasının Qərarı <http://www.e-qanun.az/framework/42728>

Bu rəqəmlərdə müəyyən edildiyi kimi Bakı şəhərindən kənarında sahibkarlar üçün KOB klasterlərə daxil olmaq daha az maliyyə vəsaiti ilə mümkündür. Fikrimcə bunun başlıca səbəbi böyük və mərkəzi şəhərlərdə istnilən formada açatanlığın mövcudluğudur. Buraya ixtisaslı kadr, texniki dəstək, informasiya dəstəyi, müştəri bolluğu və digər amillər aiddir. Bəs nəyə görə KOB klasterlərin sayı azdır? İlkin səbəb olaraq klaster mədəniyyətinin yeni və yetərinçə təcrübəyə malik olmaması sahibkarların qorxusuna və risk etmək istəməmələrinə gətirib çıxarır. Digər tərəfdən Bakı şəhərində KOB klasterlərə daxil olmaq üçün

müəyyən edilən investisiya məbləğinin bu qədər yüksək olmasının səbəbi digər şəhər və rayonlarla bərabər səviyyəli rəqabətin mümkünlüyü üçün dövlət tərəfindən atılmış düzgün və ədalətli addımdır. Yuxarıda göstərilənlərə əlavə olaraq, KOB klasterlərin inkişafına dövlət dəstəyi və onun tənzimlənməsi yenilikçi məhsullara tələbin stimullaşdırılmasına da xidmət edir. Bu məqsədlə elmi əsaslı məhsulların alınması üçün dövlət sifarişlərinin verilməsi praktikasından geniş istifadə olunur. Əsas funksiyalardan biri də KOB klasterlərin sosial yönümlü şəkildə formalaşmasını və inkişafını təmin etməkdir. Bu funksiyanın yerinə yetirilməsi biznes strukturlarının həm iqtisadi, həm də sosial cəhətdən səmərəli olmasını nəzərdə tutur. KOB klasterlərin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və tənzimlənməsinin bu funksiyaları yalnız onların həyata keçirilməsi müəyyən qanunlara əsaslandığı təqdirdə səmərəli şəkildə həyata keçirilə bilər. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bu qanunauyğunluqlar əsasən aşağıdakılardır:

- KOB klasterlərin iqtisadi mahiyyəti, məzmunu və ölkə iqtisadiyyatının inkişafındakı rolu, cəmiyyətin həyati fəaliyyətini təmin edən elmi dərk;
- İqtisadi və sosial hədəflərin üzvi uyğunlaşmasını təmin etmək;
- Hədəfli proqram tənzimlənməsi;
- Dövlət yardımının təminatı;
- Çevik diferensial yanaşma;
- Dövlət yardımının əsaslandırılmış istiqaməti;
- Sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlifliyi;
- Dövlət və regional xidmətlər arasında vəzifə bölgüsü və əməkdaşlıq.

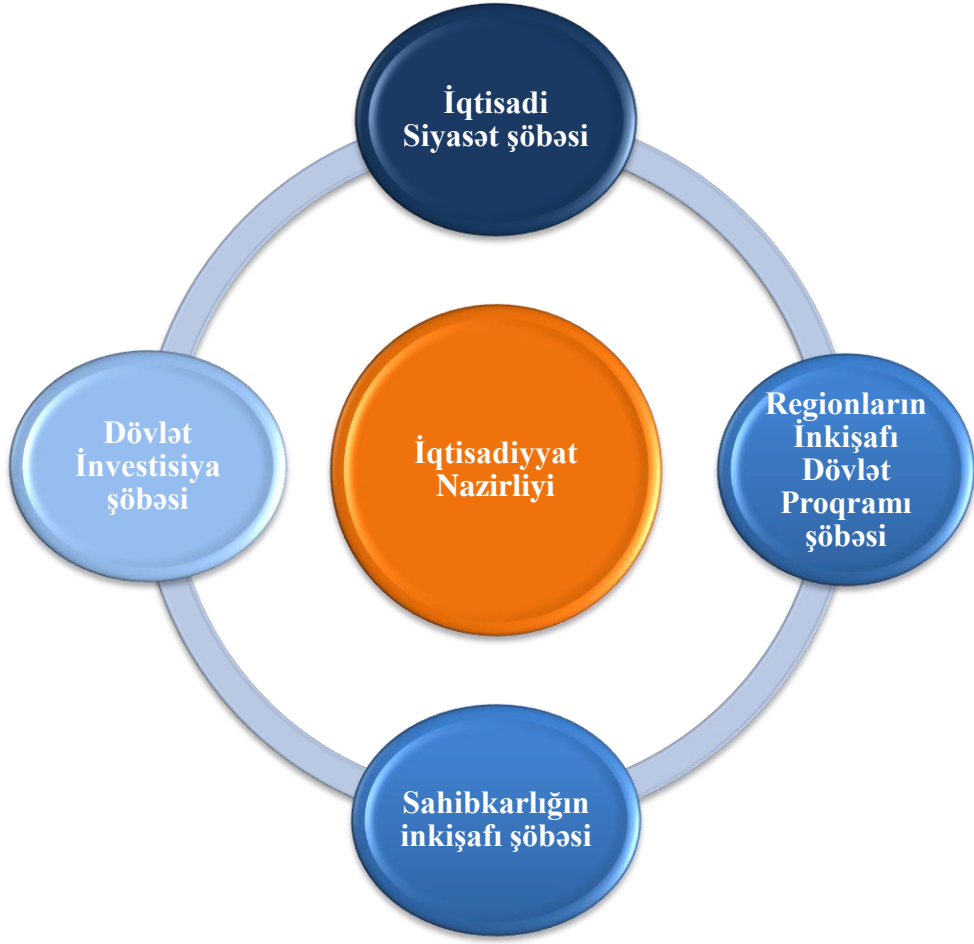
KOB klasterlərə dövlət dəstəyinin və ya köməyinin aşağıdakı qaydada həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur:

- KOB klasterlərin inkişafı və dəstəklənməsi üçün infrastrukturun formalaşdırılması;

- KOB klasterlərə dəstək proqramlarının təşkili və bu proqramların həyata keçirilməsi;
- KOB klasterlər üçün maddi, maliyyə, informasiya və elmi-texniki mənbələr əldə etmək üçün maksimum güzəştli imkanların yaradılması;
- KOB klasterlərə təlim, yenidən hazırlıq və ixtisasartırma sahəsində yardım;
- KOB klasterlərin xarici iqtisadi fəaliyyətinə, habelə xarici həmkarları ilə istehsal, ticarət, maliyyə-kredit, elmi-texniki və informasiya əlaqələrinin geniş inkişafına yardım;
- sadələşdirilmiş dövlət qeydiyyatı (mühasibat), vergi, mühasibat və statistik hesabat sisteminin tətbiqi, fəaliyyətlərinin lisenziyalaşdırılması və məhsullarının kiçik və orta müəssisələr üçün sertifikatlaşdırılması;
- KOB klasterlərin inkişafı sahəsində tədqiqatların təşkili.

Azərbaycanda KOB klasterlərə dövlət dəstəyini verən əsas qurum Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyidir. Sahibkarlığa dövlət dəstəyinin bütün sahələri Nazirlik tərəfindən müəyyənləşdirilir, fəaliyyət planları hazırlanır və icrasına birbaşa nəzarət olunur.

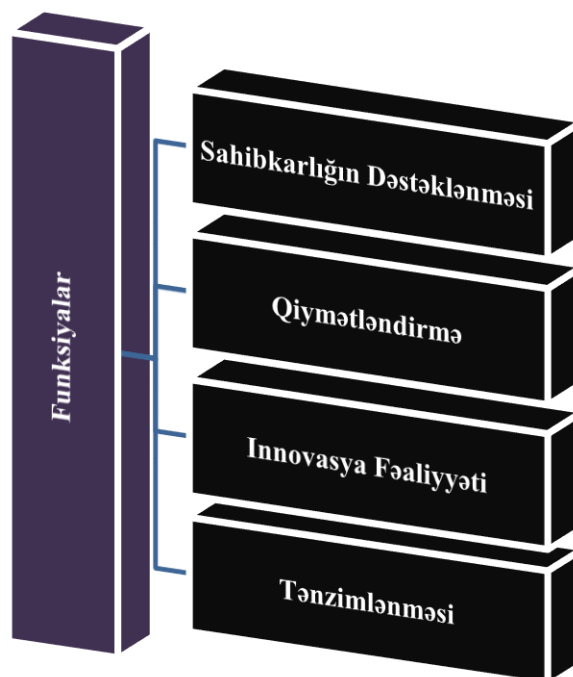
Qrafik 1: İqtisadiyyat Nazirliyinin birbaşa və ya dolaylı yolla KOB klasterlərə təsir göstərən şöbələri.

Mənbə : <https://www.economy.gov.az> Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Aşağıdakı cədvəldə Nazirliyin strukturuna daxil olan şöbələrdən KOB klasterlərin inkişafına birbaşa və ya dolay yolla təsir göstərən funksiyaları göstərilir.

Qrafik 2: Sahibkarlığın İnkişafı şöbəsinin funksiyaları.

Mənbə : <https://www.economy.gov.az> Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Hər bir dövlətin əsas hədəflərindən biri mükəmməl bir hüquqi bazaya nail olmaqdır. Əks təqdirdə həm dövlət, həm özəl sektorda fəaliyyət göstərən müxtəlif qurumların fəaliyyətində, həm də dövlətin qarşıya qoyduğu hədəflərə çatmaqda çətinliklər yaranacaqdır. KOB klasterlərin fəaliyyətinin davamlı inkişafı dövlətin Azərbaycandakı iqtisadi siyasətinin vacib hissəsidir. Son illərdə dövlət qanunvericilik bazasını, inzibati prosedurları və dövlət-sahibkar münasibətlərini yaxşılaşdırmaq üçün kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində istifadə olunan aparıcı vasitələrdən biri də qanunvericiliyin təsir təhlili sistemidir. Mövcud və ya təklif olunan normativ və qeyri-normativ hüquqi aktların müsbət və mənfi cəhətlərinin qiymətləndirilməsinə daha əhatəli yanaşma təmin edən bu sistem mövcud problemlərin araşdırılmasında, hökumət qərarlarının düzgün və uyğun olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsində və mənfi qərarların minimuma endirilməsində mühüm rol oynayan bir vasitədir. Bu sistem qərarların birbaşa təhlil edilmədən alınmasına mane olur və müvafiq orqanlara tam məlumat verərək qərar qəbul etmə prosesi üçün mümkün variantları təmin edir.

Maraqlı tərəflərlə qanunvericiliyin ictimai müzakirəsi, bu tərəflərin mövqelərinin öyrənilməsi və onlara təsirləri təhlilin vacib hissələridir. Beləliklə, qanunvericiliyin təsirinin təhlili, qaydaların hazırlanması prosesinin bir hissəsi olan rəsmi bir prosedurdur və bu qaydada özəl sektorun normativ sənədlərin qəbul edilməsinin təsirləri ilə bağlı mövqeyi öyrəniləcəkdir.

3.2. Azərbaycanda kiçik və orta biznes klasterlərinə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin artırılması yolları.

Vergi siyasəti sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən bir mexanizm kimi vergilər sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyə nəticələrini təsir edən xarici amillər arasında xüsusi yer tutur. Vergi yükü və vergitutma mexanizmi eyni zamanda investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi, yeni məhsulların istehsalının təşkili və satışlarla bağlı idarəetmə qərarları üçün səmərəlilik meyarları rolunu oynayır. Qüsurlu vergi sistemi çox vaxt müəssisələri çətin və bəzən çıxılmaz maliyyə vəziyyətinə salır. Buna görə vergilərin rolunu və sahibkarlığın dövlət tənzimləməsindəki təsirini öyrənmək vacibdir. Vergi sisteminin sahibkarlığa təsirinin gücləndirilməsi bu problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Mövcud vergi qanunvericiliyinin effektivliyi və vergi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi səviyyəsi ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir. Vergilərin sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsindəki rolu ilə bağlı konkret tədqiqatların aparılmaması problemin dərinlən araşdırılmasını zəruri edir. Bu problem bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi və vergiyə cəlb edilməsinə dair elmi tədqiqatlarda tez-tez öyrənilmişdir. Bu günə qədər sahibkarlıq fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsi tam araşdırılmamışdır. Son zamanlarda vergilərin istehsal proseslərinə təsiri barədə monoqrafiyalar və tezislər yazılmışdır. Lakin bu işlər inflyasiya və tənəzzül dövründə müəssisələrin üzləşdiyi problemlərin həllinə yönəldilib, istehsalın vergi tənzimlənməsinin nəzəri əsaslarının öyrənilməsinə və bu sahədə tarixi təcrübə və gözləntilərin öyrənilməsinə kifayət qədər diqqət yetirmirlər. Aydındır ki, respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafı daha çox dövlətin iqtisadi siyasətindən asılıdır. Bu baxımdan deyə bilərik ki, müasir dövrdə əsas problem

sahibkarlığı canlandırmaq və istehsal və xidmət sahələrində səmərəliliyi artırmaqdır. Bu baxımdan problemin həllində "Vergi tənzimləməsinin sahibkarlığın stimullaşdırılmasında rolu" məsələsi çox vacibdir. Mövcud vergi sistemində KOB klaster fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələr arasındakı münasibətlər, vergilərin KOB klaster fəaliyyətinə təsiri, vergi tənzimləməsinin dövlətin digər tənzimləyici tədbirləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi bu işin mövzusu olaraq müzakirə olunur.

Azərbaycanda kiçik və orta biznes klasterlərinə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin artırılması yolları :

- 1. Şəffaflığın təmin edilməsi**
- 2. Sürət amili**
- 3. İnteqral səmərəlilik əmsal**

Şəffaflığın təmin edilməsi. Şəffaflığın təmin edilməsində başlıca məsələ KOB klasterlərə nəzarətin daha da gücləndirilməsidir. Zənnimcə bunun ən yaxşı həll yolu dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş audit sisteminin KOB klasterlər üçün yoxlama prinsipini həyata keçirməsidir. Bunun üçün ilk öncə xüsusi olaraq KOB klasterlərin yoxlanışını həyata keçirmək məqsədi ilə xüsusi bir qrupun yaradılması məqsədə uyğundur. Digər tərəfdən KOB klasterlər üçün müəyyən edilən vergi güzəştlərinin səmərəliliyində şəffaflığı artırmaq üçün aşağıdakı vasitələrdən istifadə etməq məqsədə uyğundur :

- KOB klasterlər üçün risk idarəetmə sisteminin tətbiqi.
- Daxili nəzarət sisteminin təşkili.
- KOB klasterlər üçün xəzinə sisteminin müəyyən edilməsi.
- Təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- İnformasiya texnologiyaları vasitəsi ilə yoxlanışın daha dəqiq yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi.

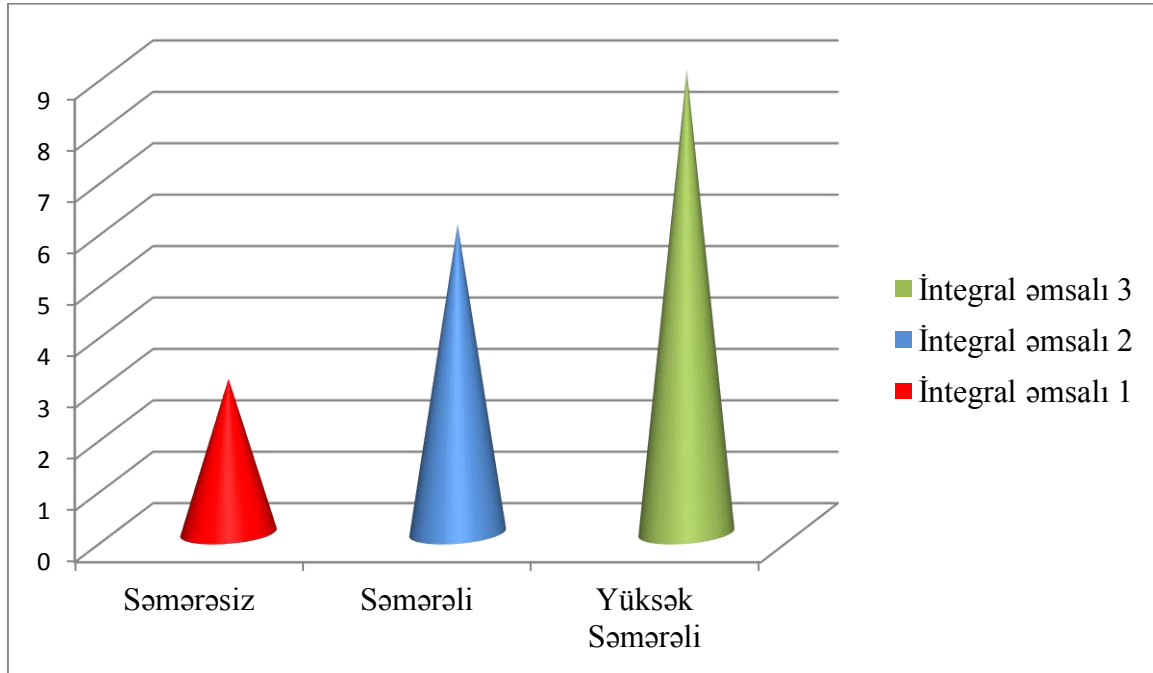
Sürət amili. Vergi güzəştlərinin səmərəliliyin artırılmasında sürət amili önəmli yerə malikdir. Araşdırmalarımın nəticəsi olaraq KOB klaster sahəsində yaranan informasiya qıtlığı onun inkişafına maneə olan əsas amillərdən biri kimi

müəyyən edilmişdir. Dövlət tərəfindən edilən vergi güzəştlərinin yetərli olmasına baxmayaraq bu informasiyaların yayılma sürəti çox azdır. Bu problemin həlli yolu olaraq aşağıdakılar tərəfindən müəyyən edilmişdir :

- KOB klasterlər və onlara edilən vergi güzəştləri haqqında daha sıx konfransların keçirilməsi
- KOB klasterlərə daha sürətli yardım olmaq üçün qaynar xətt və ya digər əlçatan vasitələrin sayının artırılması
- Edilən bütün güzəştlərdə İKT amilindən daha səmərəli istifadə

İnteqral səmərəlilik əmsalı. Azərbaycanda kiçik və orta biznes klasterlərinə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin artırılması yollarından biridə inteqral səmərəlilik əmsalıdır. Aşağıdakı qrafikdə əmsal qiymətinə uyğun olaraq səmərəlilik göstərilmişdir.

Qrafik 3: Güzəştlərin inteqral əmsalı.

Mənbə : <http://www.e-qanun.az/framework/46274> Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı əsas götürülərək müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İnteqral əmsalı zamanı güzəşt əmsalı 0.3-ə qədər müəyyən edildikdə bu onun səmərəsiz olması anlamına gəlir. Əmsal 0.3 ilə 0.6 arasındadırsa o halda səmərəli ,

0.6-dan daha böyük olduğunda isə yüksək səmərəli adlanır (<http://www.e-qanun.az/framework/46274>, 2020).

Tədqiqatın məqsədi ölkənin mövcud KOB klasterlərinin vergi sistemində üzləşdiyi problemlər və bundan çıxış yolunun müəyyən edilməsidir, vergi sistemi sahibkarlıq fəaliyyətinə və vergiyə birbaşa təsir edən vergilərə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən qiymətlərin, gəlirlərin və xərclərin tənzimlənməsi sistemidir. Dövlətin vergi siyasətini inkişaf etdirmək və proqnozlaşdırmaq üçün vergidən irəli gələn iqtisadi münasibətləri öyrənmək lazımdır. Dövlət vergi siyasətinin həyata keçirilməsində vergi ilə əlaqəli funksiyalara güvənir və bu funksiyalar aktiv vergi siyasətinin həyata keçirilməsində istifadə olunur. Dövlət vergi siyasətini həyata keçirmək üçün müxtəlif metodlardan istifadə edir. Vergi siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin ayrılmaz hissəsidir və onun həyata keçirilməsindən və metodlarından asılıdır. Məlumdur ki, maksimum, optimal və sosial yönümlü vergi siyasətinin metodları iqtisadiyyatın vəziyyətindən və iqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsində dövlətin hədəflərindən asılı olaraq istifadə olunur (Məmmədov F.Ə. və başqaları, 2010). Maksimum vergi siyasəti həyata keçirildikdə, dövlət son dərəcə yüksək vergi dərəcələrini təyin edir, vergi güzəştlərini azaldır və vergi növlərinin sayını artırır. Dövlət belə bir vergi siyasətinin nəticələrini nəzərə almadan vətəndaşlarından daha çox maliyyə alır. Bu cür vergi siyasətlərinə iqtisadi böhran, müharibə və digər fəvqəladə hallarda çox vaxt əməl olunur. Maksimum vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün kifayət qədər iqtisadi, sosial və hüquqi əsas olsa da, bu siyasətin həyata keçirilməsi aşağıdakı mənfi nəticələrə səbəb ola bilər:

- Ölkə iqtisadiyyatı iqtisadi böhrana doğru irəliləyir, istehsal artım tempi sürətlə azalır ;

- Bütçə gəlirlərinin azalması ilə nəticələnən geniş yayılmış vergidən yayınma;

- "Kölgə iqtisadiyyatı" geniş yayılıb və istehsal səviyyəsi 25-40% arasındadır.

Optimal vergi siyasətinin vaxtı dövlət müəssisələrinə vergi yükünü azaldır və onların inkişafına təkan verən əlverişli vergi mühiti yaradır. Bu, xüsusilə məhdud sosial proqramlar ilə dövlət xərclərinin azalmasına gətirib çıxarır (Məmmədov F.Ə. və başqaları, 2010). Dövlət səviyyəsində yüksək səviyyəli sosial müdafiə proqramları

həyata keçirmiş və yüksək sosial yönümlü vergi siyasəti həyata keçirmişdir. Eyni zamanda, büdcə gəlirlərinin böyük hissəsi böyük sosial fondların genişləndirilməsinə yönəldilmişdir. Vergi siyasəti iqtisadi inkişaf siyasətini həyata keçirməlidir. Dövlət mülkiyyətində olan KOB klasterlər üçün minimum vergi dərəcələri müəyyən edir, vergi yükünü azaldır və maliyyələrini, xüsusilə sosial proqramları azaldır. Vergi siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətə vergi dərəcələri, vergi güzəştləri, vergi bazası və iqtisadiyyatın tənzimlənməsi daxil olmaqla bir sıra digər vergi vasitələri kömək edir. Bu vəziyyətdə dövlət vergi alətlərindən istifadənin birbaşa və dolaylı metodlarından istifadə olunur. Dövlətin tənzimləmə və təşviq proseslərinə təsirinin nümunəsi vergi güzəştlərindən istifadə üçün tam və ya qismən vergidən azad edilməsidir. Vergi bazasının gəlir və ya mənfəət olduğu ayrı bir vergi analizində, dövlətin iqtisadiyyatının və ya fəaliyyətinin yeni sahələrini inkişaf etdirmək və əlverişsiz sahələrə investisiya qoyuluşunu təşviq etmək üçün tam bir vergi azadlığı tətbiq olunur. Dövlət gəlirlərinin vergi mexanizmləri ilə tənzimlənməsi siyasəti vergi dərəcələri və vergi güzəştləri ilə təmin edilir. Vergi dərəcələri gəlirlərin tənzimlənməsində dövlət siyasətinin aparılmasının əsas yoludur. Vergi sistemini və pay faizini təyin edir. Hökumət vergi qanunvericiliyində ciddi dəyişiklik etmədən mövcud vergi səviyyəsini sadəcə tənzimləməklə vergi tənzimləməsini tətbiq edir. Dövlət siyasətinin idarəedilməsi üçün vergi dərəcəsinin əsas rolu müxtəlif vergi dərəcələrindən mütənasib, artan və azalandan çıxmaqdır. Onların köməyi ilə yalnız müxtəlif vergi ödəyicilərinin gəlirləri formalaşır. Mərkəzi vergi sistemi vergi dərəcələri baxımından yüksək dərəcədə çevikdir və hər il vergi dərəcələrini müəyyənləşdirir və ölkədəki mövcud iqtisadi vəziyyətə uyğun effektiv vergi siyasətinə imkan verir. Vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin təsirli yollarından biri də vergi güzəştləridir. Bunun səbəbi, zəruri şərtlərə cavab verən hər hansı bir fiziki və ya hüquqi şəxsə tam və ya qismən vergi güzəştinin verilməsi ola bilər. Dövlət vergi ödəyicilərinə müəyyən vergi güzəştləri verdikdə, ilk növbədə vergi tənzimləmələrinin müxtəlif iqtisadi proseslərə təsirini gücləndirir. Qanunvericilik sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif növləri və

formaları üçün vergi güzəştlərini nəzərdə tutur(KOB klasterlər). Ən çox istifadə olunan vergi güzəştləri aşağıdakılardır:

- Gəlirdən, mənfəətdən və ya digər vergi tutulan maddələrdən tam və ya qismən vergi azadlığı;

- Aşağı vergi dərəcələrinin həyata keçirilməsi;

- Müəyyən sosial qruplardan vergi tutulmur;

- Sonrakı illərin qazancı hesabına itkilərin aradan qaldırılmasına və s. baxıla bilər. Unutmamalıyıq ki, bəzi ölkələrdə vergi güzəştləri, xarici kapitalın cəlb edilməsi, elmi-texniki tədqiqatların inkişafı, ekoloji layihələr və yeni yüksək texnoloji məhsulların rəqabət qabiliyyəti sayəsində kiçik sahibkarlar var. Dünya bazarı istehsalatların qurulması təşviq edilir. Bundan əlavə, bəzi vergi güzəştləri iqtisadi və maliyyə böhranlarının təsirlərini azaltmaq üçün istifadə olunur. Vergi bazasının yaradılması həm də dövlətin vergi siyasətinin vacib bir vasitədir. Fərqli vergi ödəyicilərinin dövlətə vergi borclarının artması və azalması bu göstəricidən asılıdır. Bu, əlavə təşviqlər yaradır və ya əksinə iqtisadi inkişafda, istehsalın genişlənməsində və investisiya layihələrinin həyata keçirilməsində məhdudiyyətlərdə artım (azalma) yaradır.

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və nəzarəti üçün qanunla müəyyən edilmiş normalar tətbiq olunur. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi siyasəti vergi sistemi vasitəsi ilə fəndreyzinqi optimallaşdırmağı hədəfləyir. Vergi siyasətinin əsas məqsəd və vəzifələri konkret iqtisadi şərtlərdən asılıdır. Məqsəd və vəzifələr müəyyən edildikdən sonra dövlət onların həyata keçirilməsi üçün metodlar hazırlayır. Hər hansı bir metodun istifadəsi vəziyyətdən asılıdır. Dövlətin vergi siyasəti müvafiq qaydaların qəbul edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Ölkənin vergi siyasəti vergi dərəcəsinə azaltmaq və vergi güzəştlərini azaltmaq, iqtisadiyyata investisiyaları stimullaşdırmaq, fərdi sahibkarlar, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyicilərinin vergi yükünü bərabərləşdirmək və əlverişli şərait yaratmaqla kiçik və orta müəssisələr üçün vergi bazasını genişləndirmək məqsədi daşıyır. Nəticədə mövcud iqtisadi potensialı artırmaq və əhalinin maddi rifahını artırmaqdır. Vergi siyasətinin effektivliyi daha

çox dövlətin tətbiq etdiyi prinsiplərdən asılıdır. Ölkəmizdə vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir:

- Vergi sisteminin tənzimləmə bazasının təkmilləşdirilməsi və vergi mədəniyyətinin yaradılması;
- Vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin və hüquqlarının maksimum qorunması üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması;
- Vergi sisteminin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin digər dövlət orqanlarının fəaliyyəti ilə səmərəli əlaqələndirilməsi;
- Dövlət vergi xidməti müəssisələri işçilərinin fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, sosial müdafiənin təmin edilməsi;
- Milli və mənəvi dəyərləri nəzərə alaraq inkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemində sübut edilmiş təcrübəsindən istifadə etmək;
- Sahibkarlığı və investisiyanı stimullaşdıran sadə və anlaşılan bir vergi sisteminin yaradılması.

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsi dövləti vergi islahatlarını həyata keçirməyə sövq edən əsas amillərdən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrdə 5-7 ildən bir böyük vergi islahatları aparılır və mövcud vergi dərəcələrinin effektivliyi 2-3 ildən bir həyata keçirilir. Ölkəmizdə vergi sistemi yeni qurulsa da, təkmilləşdirilməsi üçün davamlı araşdırmalar aparılır və bəzi çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün islahatlar aparılır. Ölkədəki vergi islahatlarının əsas məqsədi yeni istehsal-mülkiyyət münasibətlərində iqtisadiyyatın bütün sahələrinin potensialından istifadənin səmərəliliyinin artırılması, dinamik inkişafın təmin edilməsi, sahibkarlığın tənzimlənməsi, kiçik və orta sahibkarlığın yaradılması, iqtisadi sistemdəki çeviklik və təşəbbüskarlıq sahibkarlığın təşviq edilməsidir. Unutmaq olmaz ki, müstəqilliyin ilk illərində qurulan vergi sistemi iqtisadi cəhətdən iyrənc və çox kövrək idi. Yeni başlayanlar və startaplar üçün yer daxili bazarla məhdudlaşır.

KOS-ların klasterlərə zəif cəlb edilməsi növbəti manelərdən biri hesab edilir. Klasterləşmənin uğurlu nümunələrinin yarandığı ölkələrin hamısında klasterlərin aparıcı oyunçuları sırasında KOS-ların xüsusi yeri var. KOS-ların klaster inkişafında aktiv rol alması üçün onların bilik və bacarıqlarının yüksək olmasından savayı zəruri

həcmdə ilkin kapitalın mövcudluğu da mühüm şərtlər sırasındadır. Xüsusilə də startaplar üçün maliyyəyə çıxışı asanlaşdıran mexanizmlərin zəif inkişaf etdiyi, KOS-ların müxtəlif təşviq mexanizmləri ilə rəqabət potensialının gücləndirilmədiyi şəraitdə klasterlərin formalaşması, iqtisadiyyatda aparıcı rol oynaması çətin baş verir. Bu problemin həlli üçün yollardan biri KOS-ları dəstəkləyəcək investisiya və vençur fondlarının yaradılması və inkişafı üçün insitutisional mühitin yaradılması ola bilər. Regional inkişafda klaster mexanizminə mane olan amillərin aradan qaldırılması üçün əsas vasitələrdən biri klaster inkişafına dair strategiyasının işlənməsi ola bilər. Klaster siyasətinin hədəfləri, hökumətin bu siyasətdən gözləntiləri, dəstək mexanizmləri, klasterlərin formalaşdırılması meyarları və klaster xəritələşməsinin prinsipləri, dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının çərçivələri bi strategiyada əks etdirilməlidir (Hüseynli İ.Q., 2016).

Dövlətimiz, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq dolayı tənzimləmə siyasətinə üstünlük verdi və iqtisadiyyata birbaşa müdaxilə siyasətindən imtina etdi. Bunlardan biri də vergi nəzarəti sistemi daxil olmaqla effektiv maliyyə nəzarətinin tətbiqidir. Dövlətin iqtisadi siyasəti, sahibkarlığın inkişafını təmin etmək üçün yerli istehsal və sosial infrastruktur qurmağı, aşağı qiymətli kreditlərin verilməsini, insan və təbii resurslardan səmərəli istifadə yolu ilə mövcud potensialın reallaşdırılmasını, xüsusən də yerli və xarici investorların cəlb edilməsini hədəfləyir. ölkə iqtisadiyyatı. bölgələr və digər vacib sahələr. Vergi tənzimlənməsinin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsiri problemləri. Vergi tənzimləmələrində sahibkarlığı stimullaşdırmaq üçün problemlərin olduğu diqqətdən kənar qalmamalıdır. Effektiv tənzimləmə üçün əvvəlcə vergilərin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirinin problemləri müəyyənləşdirilməlidir. Bunun üçün aşağıdakı məqamlara diqqət yetirmək məsləhətdir. Vergilərin sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi sistemindəki rolu müasir iqtisadi meyillər kontekstində müəyyən edilməli və verginin maliyyə və tənzimləyici funksiyalarının rəşional tarazlığına nail olma yolları müəyyənləşdirilməlidir. Məlumdur ki, vergilərin əsas funksiyası maliyyə funksiyasıdır. Tənzimləmə funksiyası da daxil olmaqla digər vergi funksiyalarının effektiv performans (effektivlik) səviyyəsinə baxmayaraq, maliyyə funksiyasının uğuru asılıdır. Vergi

sistemi ilə əlaqəli bir çox tənzimləmə tədbirləri müəssisələrə vergi yükünü optimallaşdırmaq üçün həyata keçirilir. Bununla birlikdə, vergi tənzimlənməsi tədbirlərinin əsas şərti, tənzimləmə nəticəsində əldə edilən əlavə gəlirin büdcəyə daxil edilməsi lazım olan vəsaiti aşması, lakin sahibkarlıq subyektləri tərəfindən saxlanmasıdır. Vergilərin universallığı, bərabərliyi, ədaləti və mütənasibliyi prinsiplərinə sadıqlıq bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərdən problemə çevrilir. Buna görə vergi sistemini inkişaf etdirərkən hər bir sektorun vergi yükü elə olmalıdır ki, büdcədəki vergi gəlirlərindəki sektorun payı ÜDM-dəki payına bərabər olsun. Bir sahədə vergi yükünün obyektiv şəkildə azaldılması başqa bir sahədə vergi yükünün artmasına səbəb olur. Ölkəmizdə gəlir vergisi dərəcəsi bəzi Avropa ölkələrindən daha aşağıdır.

Gəlir vergisi, müəssisələrə ən güclü təsir göstərən vergidir. Eyni zamanda, maliyyətlərin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi məhsul istehsalı və satışında mühüm rol oynayır. İstənilən tənzimləmə konkret elmi və metodoloji prinsiplərə əsaslanan ağılabatan və sistemli olmalıdır. Maliyyə idarəetməsi sistemli olmalıdır. Bu vəziyyətdə əsas meyar xərclərin formal xüsusiyyətləri deyil, iqtisadi əhəmiyyət olmalıdır. Amortizasiya ehtiyatlarının məbləği gəlir vergisi bazasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Vergi Məcəlləsi amortizasiya ehtiyatlarının hesablanması qaydasını və normaların həddini müəyyənləşdirir. Bununla birlikdə, vergi məqsədləri üçün mühasibat hesabatlarının hazırlanmasına və amortizasiya ehtiyatlarının hesablanmasına fərqli yanaşmalar bir qədər qarışıqlıq və uyğunsuzluq yaradır. Bu səbəbdən müəssisələrin maliyyə hesabatları və vergi uçotu eyni şəkildə hazırlanmalıdır. Vergi tənzimlənməsi ölkədə investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında və əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycanda amortizasiya ehtiyatları qalıq dəyəri azalmaqla daha yüksək normalar əsasında hesablanma bilər. Bu yanaşmaya görə, əsas kapitalla qoyulan investisiyanın geri qaytarılması prosesi ilk illərdə təsirli olur. Sonrakı illərdə belə sürətlənmiş amortizasiyanın təsiri əhəmiyyətli dərəcədə azaldı. Investisiyaları (tekstil sənayesi, yüngül sənaye, kənd təsərrüfatı sektoru və s.) Stimullaşdırmaq üçün əmlakın mənfəəti və müddəti üçün müəyyən bir məbləği aşan investisiya

məbləğinə qədər vergi güzəştləri tətbiq etmək mümkündür. Vergi güzəştləri iqtisadiyyatın bu sahələrinə borc verən kommersiya banklarının gəlirlərinə də tətbiq edilə bilər. Verginin tənzimləyici funksiyası iqtisadi sistem üçün maliyyə funksiyasından az əhəmiyyət daşımır. Vergi tənzimləməsindən səmərəli istifadə investisiyaları artıracaq, bu da istehsalın artmasına, iqtisadiyyatın sahə strukturunun yaxşılaşdırılmasına və kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradacaqdır. Məlumdur ki, dövlət birbaşa inzibati və dolaylı iqtisadi tənzimləmə yolu ilə sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir göstərə bilər.

Vergi sisteminin KOB klasterlərə təsiri həm həvəsləndirici, həm də məhdudlaşdırıcı ola bilər. Dövlət müxtəlif növ vergilərin tətbiqi və ya ləğvi, vergi bazasının müəyyənləşdirilməsi qaydalarında dəyişikliklər, vergi dərəcələrində dəyişikliklər, vergi güzəştlərinin tətbiqi və ya ləğvi yolu ilə müəyyən sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyətini təşviq edə və ya məhdudlaşdırma bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, vergilər müəssisələrə həm mənfi, həm də müsbət təsir göstərə bilər. Bu cür ikili təsir iqtisadi islahatlar, xüsusilə vergi islahatlarında nəzərə alınmalıdır. Belə hallarda, ticarət müəssisələrində vergitutma mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı problemlər vergilərin təşviq kimi istifadəsini, sahibkarlıq fəaliyyətinin və sahibkarlığın məhdudlaşdırılmasına təsirlərin aradan qaldırılmasını əhatə edə bilər. Bu çərçivədə verginin istehsalını tənzimləyə biləcək xüsusiyyətləri araşdırmaq vacibdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə müəssisələrin maliyyə idarəetməsində vergi məsələlərinə, xüsusilə vergi tənzimlənməsi metodlarına xüsusi diqqət yetirilir. Məsələn burasındadır ki, vergi amilinə düzgün baxılmaması arzuolunmaz maliyyə vəziyyətinə və müəssisələrin iflasına səbəb ola bilər. Eyni zamanda vergi güzəştlərindən düzgün istifadə investisiya qoyuluşunu və elmi-texniki yeniliklərin istehsalda tətbiq olunmasını təşviq edə bilər. İnformasiya cəmiyyətinin sürətli inkişafına və cəmiyyətin bütün sahələrində tədricən texnologiya əldə edilməsinə baxmayaraq vergi xidmətinin iş prinsiplərinə yeni yanaşmalara ehtiyac var. Bu məsələ, cəmiyyətdə vergi inzibatçılığının hədəflərindən biri olan könüllü, təmassız mübadilə sisteminə əsaslanan münasibətlərin qurulması kontekstində xüsusilə aktualdır.

KOB klaster fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üçün görülən tədbirlər həm dövlətin, həm də sahibkarların maraqlarına cavab verməlidir. Bu istiqamətdə təsirli tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün qarşıya qoyulmuş hədəflərə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həll etmək lazımdır:

Qrafik 4: KOB klasterlərdə vergi tənzimlənməsinin yolları.

Mənbə : Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Kollegiyasının Qərarı
<http://www.e-qanun.az/framework/42728>

Vergi mexanizmlərinin sahibkarlığın tənzimlənməsindəki yerini və rolunu müəyyənəndirmək üçün müəssisələrdə vergitutmanın nəzəri aspektlərini və

vergilərin istehsal proseslərinə təsirini öyrənmək vacibdir. Eyni zamanda inkişaf etmiş ölkələrdə vergi sistemlərinin öyrənilməsinin nəticələri yaxşılaşdırıla bilər.

Bu kontekstdə sahibkarlığın inkişafının vergi tənzimlənməsi metodlarını və problemlərini, vergi mexanizminin vergi bazasına təsirini, gəlirliyini və iqtisadi inkişafını öyrənmək xüsusilə vacibdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış konsepsiyasının inkişafı probleminin həlli biznesin tənzimlənməsi konsepsiyasının mahiyyəti və metodlarının daha dərinədən başa düşülməsini tələb edir. Eyni zamanda, effektiv vergi tənzimləmə mexanizmlərinin yaradılması üçün bu sahədəki tarixi və xarici təcrübələrin öyrənilməsi vacibdir. Ölkədəki iqtisadi inkişaf artdıqca və iqtisadi mühit dəyişdikcə Azərbaycanda mövcud vergi sistemi müvafiq təkmilləşdirmələrdən keçdi. Sahibkarlıq üçün vergi sisteminin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun sabitliyi və sistemliliyidir. Bazar münasibətləri dövləti sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləməkdən azad etmir. Bu proseslər dövlətin sahibkarların fəaliyyətinə birbaşa müdaxiləsini əhatə etməlidir. Dövlət bu mexanizmlərdən birinin, bazar mexanizmlərinin və ən əsası tənzimlənmənin vergilər hesabına işləməsi üçün normal şərait yaratmalıdır. Vergilər dövlət iqtisadi tənzimlənməsinin əsas vasitədir. Dövlət ölkənin vergi sistemini yaratmağa və vergi siyasəti məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışır. Bu baxımdan vergi siyasəti maliyyə siyasətinin nisbətən müstəqil bir istiqaməti olaraq təsbit edilir.

KOB klasterləri daha da stimullaşdırmaq üçün vergilərin tənzimləyici rolunu artırmaq üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

Cədvəl 7: Vergilərin tənzimləyici rolunu artırmaq üçün tədbirlər.

1	Xarici təcrübə nəzərə alınmaqla inzibati maneələrin azaldılması və KOB klasterlərə qeydiyyat prosedurlarının daha da sadələşdirilməsi;
2	Mövcud ödəniş sisteminin ləğvi, qarşılıqlı silinmə mexanizmlərindən imtina, dövlət borcunun vaxtında ödənilməsi;
3	Vergi məqsədləri üçün istehsal xərclərinin dövlət tənzimlənməsi təcrübəsinin artırılması;
4	Müasir şəraitdə dövlətin KOB klaster təşkilatlarına vergi təsirinin metodlarını (əsas meyllərini) müəyyənləşdirmək;
5	KOB klaster fəaliyyətinin səmərəliliyini artıraraq büdcə gəlirlərini artırmaq.
6	Optimal vergi yükü meyarlarına əsaslanan ticarət vergisi tənzimlənməsi konsepsiyasının hazırlanması;
7	KOB klasterlər üçün vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsində təsirli tədbirlər;

Mənbə : Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Kollegiyasının Qərarı <http://www.e-qanun.az/framework/42728>

Vergi islahatının həyata keçirilməsi ölkənin iqtisadi inkişafı, sahibkarların və bütövlükdə əhəlinin sosial-iqtisadi maraqları nəzərə alınmaqla mütərəqqi vergitutma prinsiplərinə uyğun olmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Klasterlərin inkişaf strategiyalarında bir sıra ümumi elementlər mövcuddur. Onların əksəriyyəti kiçik və orta sahibkarlığa yönəlib. Xüsusən klasterlərlə əlaqəli olmasa da, vergi siyasətini nəzərdən keçirmək, müəssisələrdə tənzimləyici yükləri azaltmaq, idarəetməni sadələşdirmək və əlverişli iş mühitini qorumaqla ümumi iş mühitini yaxşılaşdırmaq söyləri çox vaxt klaster inkişaf siyasətinin bir hissəsi olmuşdur. Bazar məlumatları, müştərilər və rəqiblər haqqında məlumat, texnoloji tendensiyalar haqqında məlumatlar kimi iş və iqtisadi tendensiyalar haqqında məlumat vermək söyləri də klasterlərin inkişafına dəstək olacaqdır. Araşdırmalarımın nəticəsi olaraq hal hazırkı dövüdə KOB klasterlərə edilən vergi güzəştləri zaman yaranan başlıca problemlər müəyy edilmiş və həll istiqamətində müəyyən işlər görülmüşdür.

Vergi yükü və vergitutma mexanizmi eyni zamanda investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi, yeni məhsulların istehsalının təşkili və satışlarla bağlı idarəetmə qərarları üçün səmərəlilik meyarları rolunu oynayır. Qüsurlu vergi sistemi çox vaxt müəssisələri çətin və bəzən çıxılmaz maliyyə vəziyyətinə salır. Buna görə vergilərin rolunu və sahibkarlığın dövlət tənzimləməsindəki təsirini öyrənmək vacibdir. Vergi sisteminin sahibkarlığa təsirinin gücləndirilməsi bu problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Mövcud vergi qanunvericiliyinin effektivliyi və vergi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi səviyyəsi ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir. Vergilərin sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsindəki rolu ilə bağlı konkret tədqiqatların aparılmaması problemin dərinədən araşdırılmasını zəruri edir.

Azərbaycanda kiçik və orta biznes klasterlərinə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin artırılması yollarından biri şəffaflığın təmin edilməsidir. Şəffaflığın təmin edilməsində başlıca məsələ KOB klasterlərə nəzarətin daha da gücləndirilməsidir. Zənnimcə bunun ən yaxşı həll yolu dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş audit sisteminin KOB klasterlər üçün yoxlama prinsipini həyata keçirməsidir. Bunun üçün ilk öncə xüsusi olaraq KOB klasterlərin yoxlanışını həyata keçirmək məqsədi ilə xüsusi bir qrupun yaradılması məqsədə uyğundur.

Vergi güzəştlərinin səmərəliliyin artırılmasında sürət amili önəmli yerə malikdir. Araşdırmalarımın nəticəsi olaraq KOB klaster sahəsində yaranan informasiya qıtlığı onun inkişafına maneə olan əsas amillərdən biri kimi müəyyən edilmişdir. Dövlət tərəfindən edilən vergi güzəştlərinin yetərli olmasına baxmayaraq bu informasiyaların yayılma sürəti çox azdır. Bu problemin həlli yolu olaraq KOB klasterlər və onlara edilən vergi güzəştləri haqqında daha sıx konfransların keçirilməsi, KOB klasterlərə daha sürətli yardım olmaq üçün qaynar xətt və ya digər əlçatan vasitələrin sayının artırılması, edilən bütün güzəştlərdə İKT amilindən daha səmərəli istifadə.

Azərbaycanda kiçik və orta biznes klasterlərinə tətbiq olunan vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin artırılması yollarından biridə inteqral səmərəlilik əmsalındır. Hal hazırkı dövüdə COVID 19 virusunun təsiri ilə bağlı bütün sahibkarlıq sahələrində müəyyən çətinliklər mövcuddur. Buna baxmayaraq qeyd edilən vasitələrin köməyi ilə KOB klasterlərin hazırkı vəziyyətini müəyyən edib onun əsasında mövcud problemlərin həlli yolunu tapmaq mümkündür.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 6 dekabr 2016-cı il, № 1138.
2. Abdullayeva Z.H., (2015). “Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadiyyatın inkişafında rolu” Bakı, “İqtisad Univeristet” ,243 səh.
3. Ağazadə T., “Kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin səmərəli idarəetməsində biznes-proseslərin modelləşdirilməsinin əhəmiyyəti” Azərbaycanın vergi jurnalı, İyul-sentyabr 2018 №1 (136), səh. 96-102.
4. Ataşov B., Novruzov N., İbrahimov E. (2009). “Müəssisələrin maliyyəsi”. Bakı, “Kooperasiya” 336 səh.
5. Azərbaycan Respublikası Vergi Nazirliyinin 29 mart 2001-ci il tarixli və 454 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş, 26 iyun tarixli 148 nömrəli Fərmanı (2018).
6. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Kollegiyasınının 8 may 2019-cu il tarixli 1917050000007900 nömrəli Qərarı səh.2.
7. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi.
8. Əhmədov R., “Aqrar sahədə kooperasiya əlaqələrinin formalaşmasında vergi siyasətinin rolu ”Azərbaycanın vergi jurnalı, İyul-sentyabr 2018, №1 (136), səh. 48-65.
9. Əliyev T.N., Məmmədova S.R. (2017). "Azərbaycanın kimya sənayesində klasterlərin yaradılmasınının təşkilati-iqtisadi üstünlükləri". AMEA-nın xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, 41 səh.
10. Gülməmmədov V., “İnnovativ kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsində ünvanlılığın təmin edilməsinin nəzəri məsələləri” Azərbaycanın vergi jurnalı 2019, №1 (138), səh. 53-61.
11. Hüseynli İ.Q., (2016). “Azərbaycanda kiçik biznesin inkişafının cari vəziyyəti və perspektivləri”, Bakı, “Elm və təhsil”, 75 səh.

12. İbrahimov İ.H., İbrahimov E.R. (2004). “Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi, hüquqi mexanizmi” Bakı, “Təchizat”, 279 səh.
13. İbrahimov İ.H., (2010). “Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri” Bakı, “Səda nəşriyyatı”, 248 səh.
14. İmanov Ə.Ş., (2015). “Kiçik sahibkarlıq” (Dərs vəsaiti) Bakı, ”Elm”, 368 səh.
15. Kərəmova Tərlalə, (2019). “Vergi siyasətində kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi məsələləri: Azərbaycan timsalında ” , İqtisad Universiteti, Bakı, 71 səh.
16. Məmmədov Ə.C., Rzayev P.Q., Xəlilov Ş.İ., Hüseynov E.Ə. (2014). “Vergiyə giriş”,dərslük. Şamaxı, ARVNTM, 604 səh.
17. Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A., Rzayev Z.H.(2005). “Vergilər və vergitutma” Bakı , “İqtisad Universiteti”, 370 səh.
18. Mustafayev Tərlan, (2020). “Azərbaycanda kiçik orta sahibkarlıq miqyasında innovativ fəaliyyətin təhlili və təşviqi məsələləri”, İqtisad Universiteti, Bakı, 83 səh.
19. Rüstəmov İ., və Zeynallı L., “ Klasterləşmənin inkişaf perspektivləri və insan kapitalı amili ” Azərbaycanın vergi jurnalı, İyul-sentyabr 2018 №1 (136), səh.85- 95.
20. Rüstəмова Sevgili, (2020). “Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsinin və vergiyə cəlb edilməsinin əsas xüsusiyyətləri”, İqtisad Universiteti, Bakı, 83 səh.
21. Rzayev P.Q., (2013). “İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri” (monoqrafiya), Bakı, “İqtisad Universiteti” -392 səh.
22. Rzayev Z.H., (2011). “Vergi planlaşdırılması və praqnozlaşdırılması”. Bakı “İqtisad Universiteti”, 191səh.

İngilis dilində

1. Abel-Koch J., del Bufalo G., Fernandez M., Gerstenberger J., Lo W., Navarro B., Thornary B. (2015). "SME investment and innovation: France, Germany, Italy and Spain", 114p.
2. Bergner S. M., Bräutigam R., Evers M.T. and Spengel C. (2017). "The Use of SME Tax Incentives in the European Union" centre for European economic research, Discussion Paper No. 17-006, 127p.
3. Brassell, M. and K. Boschmans (2018), OECD SME and Entrepreneurship Paper Fostering the use of intangibles to strengthen SME access to finance, (accessed on 4 September 2019).
4. Dürkop C., Sazbo A., Final Workshop Report on "SME CLUSTERING: Finding the Right Business Partners and Improving the Business Environment for SMEs", 2015, October 8-9, p.12-39.
5. Eden M., "The Process of clustering small and medium enterprises in knowledge and innovation communities in southeast Europe: a university perspective", 2015, October 8-9 p.39-56.
6. Grosz A. (2013), "Cluster initiatives in Hungary - the case study of the Pannon Automotive Cluster", 71p.
7. Ramayah, T., Ling, N. S., Taghizadeh, S. K., & Rahman, S. A. (2016). Factors influencing SMEs website continuance intention . Telematics and Informatics, 33(1), p.150-164.
8. Robert W. Ciborowsk, Iwona Skrodzka (2019). "International technology transfer and innovative changes adjustment in EU" 1371p.
9. Zhang X., Ma X., Wang Y., Li X., & Huo D. (2016). What drives the internationalization of Chinese SMEs The joint effects of international entrepreneurship characteristics, network ties, and firm ownership. International Business Review, 25, 522-534.

Internet resursları

1. www.ecenomy.gov.az
2. www.maliyye.gov.az
3. <https://vergiler.az/news>
4. <https://smb.gov.az>
5. www.stat.gov.az
6. <http://www.e-qanun.az/framework/42728>
7. http://immi.ath.bielsko.pl/wp-content/uploads/2017/03/5_5.pdf

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: SWOT analizi: KOB klasterlərində güclü tərəfləri.....	38
Cədvəl 2: SWOT analizi: KOB klasterlərində zəif tərəfləri.....	39
Cədvəl 3: SWOT analizi: KOB klasterlərində üstün tərəfləri.....	40
Cədvəl 4: SWOT analizi: KOB klasterlərində təhdid tərəfləri.....	41
Cədvəl 5: Çində ümumi vergi faizləri.....	47
Cədvəl 6: KOB və iri müəssisələrin məhsuldarlığı Almaniya, 2015.....	48
Cədvəl 7: Vergilərin tənzimləyici rolunu artırmaq üçün tədbirlər.....	76

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: MedGreen klasterinin konsepsiyası	19
Şəkil 2: MedGreen klasteri tərəfindən təklif edilən xidmətlər.....	21
Şəkil 3: Azərbaycanda klaster potensialı.....	32
Şəkil 4: Çində KOB klasterlərinin Zhe-Jiang bölgəsi üzrə təsnifatı.....	45

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: İqtisadiyyat Nazirliyinin birbaşa və ya dolaylı yolla KOB klasterlərə təsir göstərən şöbələri.....	61
Qrafik 2: Sahibkarlığın İnkişafı şöbəsinin funksiyaları.....	62
Qrafik 3: Güzəştlərin inteqral əmsalı.....	65
Qrafik 4: KOB klasterlərdə vergi tənzimlənməsinin yolları.....	74

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: KOB klasterlərdə vergi güzəştlərinin təsnifatı.....	49
Sxem 2: Avropa Birliyi ölkələrində daxili növ vergi güzəştləri.....	50
Sxem 3: AB – nə daxil olan ölkələrin daxili növ üzrə sinifləndirilməsi.....	50

Sxem 4: Firma səviyyəsində xarici növ vergi güzəştləri.....	51
Sxem 5: Xarici növ vergi güzəştlərinin ölkələr üzrə təsnifatı.....	52
Sxem 6: KOB klasterə vergi güzəştlərində səhmdar mərhələsi üzrə təsnifat.....	52
Sxem 7: Ümumi səhmdar relyefi və müəssisə kapitalı üzrə təsnifat.....	53
Sxem 8: Investisiya minimumu şəhər və rayonlar üzrə.....	58